

Hayek και Popper: Από την «Αυθόρμητη Τάξη» στην «Ανοιχτή Κοινωνία»

*Μενέλαος Γκίβαλος**

Από τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1970, η διευρυνόμενη κρίση στις μεγάλες βιομηχανικές χώρες της Δύσης, οδήγησε σταδιακά τη θεωρητική έρευνα σε κριτική και σε επαναθεώρηση του ρόλου του κεντρικού στοιχείου της εξουσίας –δηλαδή του κράτους– πάνω στο οποίο στηρίχθηκε η παγκόσμια καπιταλιστική ανάπτυξη τις τελευταίες δεκαετίες.

Η κριτική αυτή επαναθεμελίωσε, ή ακόμα και η ευρύτερη άρνηση του ρόλου του κράτους, εκφράσθηκε ως κρίση νομιμοποίησης και ως γενικότερη αδυναμία του πολιτικού συστήματος και των θεσμών του, να κατευθύνουν τις σύνθετες και συνεχώς εξειδικευόμενες, δομές του παραγωγικού και κοινωνικού συστήματος.

Η κριτική και η άρνηση του κυρίαρχου ρόλου του πολιτικού συστήματος, καταγράφηκε ήδη από ορισμένες πλευρές ως άρνηση και απόρριψη της ίδιας της πολιτικής, που αδυνατεί πλέον να ελέγξει και να προγραμματίσει τις σύγχρονες εξελίξεις. Και στη θέση της «απορριφθείσας» πολιτικής αναδύθηκε το νέο «κέντρο βάρους» συνοχής και αναπαραγωγής του όλου συστήματος: το «κέντρο βάρους», η αγορά και οι μηχανισμοί της, συνιστούν, σύμφωνα με τις νεοφιλελεύθερες θεωρίες, τον από «μηχανής θεό», που καλείται να άρει τις δυσλειτουργίες, τις οποίες προκαλούσε η κρατική υπόσταση και λειτουργία στο κοινωνικό και παραγωγικό όλον και να διαμορφώσει ένα σύγχρονο σύστημα ανάπτυξης και ατομικής ευημερίας.

* Διδάκτωρ Πολιτικής Επιστήμης.

Στην παρούσα ανάλυση δεν σκοπεύουμε να εξετάσουμε και να ανασκευάσουμε τις διάφορες θεωρίες της «κρίσης του κράτους» και τα επιχειρήματα που θεμελιώνουν την αξιολογική «προτεραιότητα» της αγοράς απέναντι στο σύγχρονο κράτος. Η βασική σύγκρουση που διεξάγεται μεταξύ των υποστηρικτών του κράτους και εκείνων της αγοράς αφορά τα αίτια της κρίσης: οι μεν υποστηρικτές του κράτους –που θεμελιώνουν τις απόψεις των τόσο στην κλασική μαρξιστική θεωρία όσο και στις σύγχρονες ανακατασκευές της– εντοπίζουν τα αίτια της κρίσης στους ίδιους τους μηχανισμούς της αγοράς και στη λειτουργία τους. Τα αίτια της κρίσης δηλαδή είναι «εσωτερικά».

Αντίθετα, κατά τη νεοφιλελεύθερη θεωρία, τα αίτια της κρίσης είναι «εξωτερικά». Η αποτυχία οφείλεται στην κρατική παρέμβαση που διαταράσσει τις δυναμικές ισορροπίες της αγοράς και υποστέλλει την ενδογενή δυναμική της¹.

Σ' αυτήν ακριβώς τη δεύτερη εκδοχή αναπτύσσονται οι σύγχρονες νεοφιλελεύθερες και νεοσυντηρητικές θεωρίες και, κατά προέκταση, η νεο-κλασική οικονομική θεωρία. Αντίθετα, ως θεωρία εξισορρόπησης και διαμεσολάβησης μεταξύ της μαρξικής κατασκευής και των θεωριών αυτών αναπτύχθηκε η θεωρία του «αναλυτικού μαρξισμού», που φιλοδοξεί να κατασκευάσει «ενδιάμεσους» χώρους απάμβλυνσης των κυρίαρχων αντιθέσεων².

Θεωρούμε απαραίτητο, πριν από την «είσοδο» στο πεδίο της πολύπλευρης αυτής αντιπαράθεσης, να εξετάσουμε ορισμένες πλευρές της κλασικής θεμελίωσης της νεοφιλελεύθερης θεωρίας, όπως αυτές εκφράστηκαν από τον Popper και τον Hayek.

Η επίθεση του Popper κατά του ολισμού και η αμφισβητηθείσα προσπάθειά του να θεμελιώσει, πάνω σε μια σύγχρονη επιστημονική βάση το θεσμικό και αξιολογικό πλαίσιο της «ανοιχτής κοινωνίας», καθώς και η θεμελίωση και ερμηνεία των οικονομικών και ηθικοκοινωνικών φαινομένων από τον Hayek, στη βάση του μεθοδολογικού ατομισμού, συνιστούν τις βάσεις και τα θεωρητικά θεμέλια του νεοφιλελεύθερου συστήματος. Αυτές ακριβώς τις βάσεις θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε στην παρούσα εργασία μας.

Hayek

α. Η θεμελίωση της «αυθόρμητης τάξης»

Στα πλαίσια της νεοφιλελεύθερης θεωρητικής κατασκευής υφίσταται μια βασική τομή, σε σχέση με την παράδοση του κλασικού φιλελεύθερου επιχειρήματος, όπως αυτό διαμορφώθηκε ιστορικά εκκινώντας από τις συμβολαϊκές κοινωνικές αντιλήψεις μέχρι τις ωφελμιστικές θεωρίες.

Η αιτιακή σύνδεση μέσου και σκοπού απορρίπτεται από τον Hayek, με την απόφαση ότι η κοινωνία συλλαμβάνεται ως αποτέλεσμα της σκοπούμενης πράξης των μελών της, οπότε υπεισέρχονται αξιολογικά δεσμευτικά περιεχόμενα στις έννοιες της ελευθερίας και της ισονομίας, τις οποίες συνδέει με την ύπαρξη της κοινωνίας η κλασική φιλελεύθερη παράδοση.

Ο Hayek αποδεσμεύεται από αυτόν τον τύπο της ορθολογικής γένεσης αξιών και κανόνων, τους οποίους η κλασική φιλελεύθερη προβληματική κατανοούσε μέσω της ανάπτυξης του ατομικού πράττειν. Κατά τον Hayek οφείλει να αξιολογείται μόνο το γεγονός της ύπαρξης των κανόνων, η απλή αποδοχή τους, ενώ αντίθετα δεν έχει νόημα η αναζήτηση και γνώση των ιστορικο-κοινωνικών όρων γένεσης και μετεξέλιξης των³.

Η εγκατάλειψη του μεθοδολογικού ιστορικο-κοινωνικού «νοήματος» οδηγεί τον Hayek σε μια «λειτουργιστική» αντίληψη για την «κοινωνική διαδικασία επιλογής». Μεταβαίνουμε μ' αυτό τον τρόπο σε μια φυσικο-ανθρωπολογικού χαρακτήρα θεώρηση της κοινωνικής εξέλιξης, στην οποία η κοινωνία δεν αναπτύσσει έλλογα συστήματα κανόνων αυτοσυγκρότησής της, αλλά ακολουθεί μια πορεία «φυσικής εξέλιξης», κατά τη διάρκεια της οποίας αναπτύσσει ασυνείδου-ενστικτώδους χαρακτήρα αντιδράσεις, προκειμένου να διασφαλίσει τη συνοχή της⁴.

Είναι προφανές ότι στην ανάπτυξη της μεθοδολογικής του προσέγγισης, ο Hayek αποδεσμεύεται από την προβληματική της παραδοχής των παραδοσιακών αξιών, καθόσον μια τέτοια αποδοχή θα έθετε εξυπαρχής το πρόβλημα των κανόνων και των όρων συνοχής της κοινωνίας, σε ευρύτερες ιστορικές περιόδους.

Το μεθοδολογικό μοτίβο του Hayek συνδέεται αναμφίβολα με την προβληματική άρσης και κριτικής άρνησης, των ιστορικών-κοινωνικών προϋποθέσεων της κοινωνικής συγκρότησης και αποσκοπεί σε μια εκ νέου προσέγγιση της ιστορίας της αστικής κοινωνίας. Τα κριτήρια αυτής της σύγχρονης μεθοδολογικής οπτι-

κής, αποδεδειγμένα πλήρως από τα αξιακά περιεχομενικά συστατικά της κλασικής φιλελεύθερης θεωρίας και η ιστορία «αποκαθαιρείται» από τους ερμηνευτικούς της μύθους⁵.

Οι έννοιες του «κοινωνικού ωφέλους» και της «κοινωνικής δικαιοσύνης», αποθεμελιώνονται και απορρίπτονται ως ασύμβατες με τις έννοιες της ελευθερίας ή της ιδιοκτησίας, που εισάγονται ως θεμελιακές στο πρότυπο του Hayek.

Η απεμπλοκή της νεοφιλελεύθερης θεωρητικής κατασκευής από το παραδοσιακό φιλελεύθερο πρότυπο συνεπάγεται την προβολή του βασικού επιχειρήματος ότι η συνοχή της κοινωνίας απειλείται κατά κύριο λόγο από την πρόταξη της «κοινωνικής αρχής» γι' αυτό και οι κανόνες δικαίου οφείλουν να αναπροσανατολισθούν αποκλειστικά στη διασφάλιση των συμφερόντων της ατομικής ιδιοκτησίας⁶.

Βασική θέση του Hayek είναι η αποθεμελίωση του όλου. Όχι μόνο ως δυνατότητας ανασύστασης της κοινωνίας, αλλά και ως απόπειρας σύλληψης της κοινωνίας ως συνόλου. Αποθεμελιώνοντας την παραδοσιακή Χεγκελιανή σύλληψη του όλου, ο Hayek αντιπαραθέτει την έννοια της *αυθόρμητης τάξης*. Σύμφωνα με την αντίληψη του Hayek οι κοινωνικοί θεσμοί και οι δομές συγκρότησης και λειτουργίας των σύγχρονων παραγωγικών και κοινωνικών φαινομένων, συνιστούν *αποτελέσματα* μιας εξελικτικής διαδικασίας *φυσικής επιλογής*.

Η έρευνα κατ' αυτόν τον τρόπο «νομιμοποιείται», μόνον όταν προσεγγίζει και ερμηνεύει ποιές ατομικές ή συλλογικές «πράξεις» συμβάλλουν στη διατήρηση και αναπαραγωγή ή στη δημιουργία ανισορροπίας στο σύστημα των «κατεστημένων τάξεων» της φυσικής επιλογής. Κάθε προσπάθεια λογικής επαλήθευσης ή συλλογικής αναίρεσης της φυσικής θεμελίωσης συνιστά αντιεπιστημονικό εγχείρημα. Οι έννοιες στις κοινωνικές επιστήμες, ισχυρίζεται ο Hayek, δεν συνδέονται με αντικειμενικές ιδιότητες των πραγμάτων. Αποτελούν απλώς «κατασκευές» τις οποίες χρησιμοποιούν τα άτομα στις καθημερινές τους σχέσεις, προκειμένου να ερμηνεύσουν τις σχέσεις αυτές⁷.

Στόχος των κοινωνικών επιστημών, σύμφωνα με τον Hayek, είναι η συγκρότηση παρόμοιων συλλογικών εννοιών εκκινώντας όχι από την προσπάθεια αποκάλυψης της περιεχομενικής «ουσίας» των αντικειμένων, αλλά από τις ατομικές δράσεις και τις διατομικές σχέσεις, όπως αυτές αναπτύσσονται μέσα στο σύστημα της «αυθόρμητης τάξης».

Όμως η κατανόηση του τύπου του ατομικού πράττειν προϋποθέτει την κατανόηση της «προθέσεως» του πράττοντος, αλλά

και τις αναμενόμενες συμπεριφορές των άλλων ατόμων. Ο Hayek δέχεται ένα προϋπάρχον σύστημα ταξινόμησης που διαμορφώθηκε ως σύστημα κανόνων συμπεριφοράς, στο πλαίσιο της «αυθόρμητης τάξης». Το σύστημα αυτό δεν συνιστά ένα πλέγμα συνειδητών αξιολογικών επιλογών αλλά μια «υπερ-συνειδητή» γνώση του ατόμου, που προσομοιάζει μεθοδολογικά με την βιολογικού τύπου θεωρία της εξέλιξης των ειδών⁸.

Με την έννοια της «υπερ-συνειδητής» (supra-conscious) ή και «μετασυνειδητής» (meta-conscious) γνώσης, που χρησιμοποιεί ο Hayek, επιδιώκει αφενός μεν να τονίσει την αδυναμία γνώσης των κοινωνικών φαινομένων στην ολότητά τους, αφετέρου δε να αποφύγει την έννοια του «ασυνειδήτου», που παραπέμπει σε ψυχαναλυτικές προσεγγίσεις του φαινομένου της γνώσης. Στο σημείο αυτό εγείρονται ερωτηματικά ως προς την μεθοδολογική «συνέχεια» της θεωρίας του Hayek.

Καταρχήν η «υπερσυνειδητή» γνώση του ατόμου παραπέμπει στη Χεγκελιανή «πανουργία του λόγου» χωρίς ο ίδιος ο «λόγος» να συνιστά διαμεσολαβητικό στοιχείο στην πορεία διαμόρφωσης της ατομικής γνώσης. Ο Hayek χρησιμοποιεί ως μεσολαβητικό νήμα το στοιχείο της παράδοσης, το οποίο έχει σχετικοποιήσει το λογικό πλαίσιο και προτάσσει μάλλον το βιολογικό στοιχείο του «ενστίκτου»⁹.

Από εδώ προκύπτει το ανορθολογικό στοιχείο της ένταξης του ατόμου στη σύγχρονη κοινωνία και της μετάβασής του από την «άγνοια» στη «γνώση». Το άτομο δεν εισάγεται ως «έλλογον» στο θεσμικό σύστημα, αλλά διεκδικεί τη θεσμική του παρουσία προβάλλοντας το βιολογικό του είναι ως νομιμοποιητικό συστατικό της «εισόδου» του στο σύστημα της σύγχρονης πολιτικο-οικονομικής τάξης. Όμως αυτό το σύστημα αρνείται την ορθολογική ανασύσταση και οριοθετείται «λογικά» μέσω των κανόνων που διαμορφώθηκαν στα πλαίσια του κανονιστικού συστήματος της παράδοσης.

β. Η έννοια της ηθικής και της κοινωνικής δικαιοσύνης

Ο Hayek έχει απορρίψει, από τον ίδιο τον τρόπο συγκρότησης της μεθοδολογικής του κατασκευής, την προσέγγιση σε ουσιώδη περιεχόμενα και σε δεσμευτικά αξιακά πλαίσια, που συνδέονται με τα περιεχόμενα αυτά. Ο μεθοδολογικός ατομισμός του Hayek κινείται μέσα στον πυρήνα της σύγκρουσης μεταξύ ατομισμού και κολλεκτιβισμού. Η διπολική αυτή αντιπαράθεση προσλαμβάνει

νει στον Hayek οντολογικό χαρακτήρα και στο πλαίσιο αυτό ο ατομισμός ανάγεται σε μεθοδολογική-οντολογική κατηγορία¹⁰. Κατά συνέπεια η ατομική σκοπιά ιδιοποιείται τη νομιμότητα να αποφαίνεται περί δικαίου ή αδίκου. Μόνο μέσα στο πλαίσιο των ατομικών σχέσεων μπορούν να αναδειχθούν κανονιστικά πλαίσια που να μπορούν να επικαλεσθούν ηθικά περιεχόμενα.

Συλλογικές κοινωνικές σχέσεις και σκοποθεσίες οδηγούν, σύμφωνα με τον Hayek, σε «υλιστικές» οπτικές και δεν μπορούν να διαμορφώνουν δεσμευτικά πλαίσια ηθικής νομιμότητας, ούτε να επικαλούνται για το κοινωνικό όλο την έννοια της δικαιοσύνης.

Εκείνο που ενδιαφέρει περισσότερο τον Hayek, είναι η «νομιμοποίηση» ή μη των οικονομικών σχέσεων που συγκροτούν την κρατική παρέμβαση για τη διαμόρφωση του πλέγματος της «κοινωνικής πρόνοιας». Το πλαίσιο των παρεμβάσεων αυτών δεν νομιμοποιείται, κατά τον Hayek, να επικαλείται την έννοια της δικαιοσύνης, καθόσον θεμελιώνεται σε συλλογικές σχέσεις και σκοποθεσίες. Σύμφωνα λοιπόν με αυτή την παραδοχή, η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης δεν μπορεί να προβάλλει ηθικές ή αξιολογικές απαιτήσεις και προτεραιότητες¹¹. Αυτές τις αξιώσεις θα μπορούσε να τις προβάλλει μόνο μέσα στα πλαίσια ενός ολοποιητικού παραγωγικο-κοινωνικού συστήματος. Παρόμοιο όμως ολοποιητικό σύστημα δεν μπορεί να υπάρξει μεθοδολογικά. Αντίθετα στο πλαίσιο της «μεγάλης κοινωνίας» υφίστανται αυτόνομοι πόλοι και επιμέρους ομάδες συμφερόντων που έρχονται σε διαπραγματεύσεις μεταξύ των, διαμορφώνοντας ευσταθείς ισορροπίες, στα πλαίσια του δεδομένου κοινωνικού συστήματος.

Μόνο στο πλαίσιο της αναγκαιότητας να διατηρηθούν οι ισορροπίες αυτές δικαιολογείται η παρέμβαση του κράτους μέσα από το πλέγμα των θεσμών του κράτους πρόνοιας. Βέβαια η ηθική νομιμοποίηση της παρέμβασης αυτής, δεν προκύπτει από το περιεχόμενο των κοινωνικών θεσμών. Αντίθετα η νομιμοποίηση της κρατικής παρέμβασης απορρέει αρνητικά: Καθορίζεται από την ανάγκη να διατηρηθεί η συνοχή της υπάρχουσας κοινωνικής διάρθρωσης, να διαφυλαχθεί η «αυθόρμητη τάξη» από συγκρούσεις ή αντιπαραθέσεις που μπορούν να θέσουν σε αμφισβήτηση το status της.

Εδώ ακριβώς διαγράφονται τα ασαφή όρια νομιμοποίησης της κρατικής παρεμβατικής πράξης. Μέχρι ποίου βαθμού νομιμοποιείται, ηθικά και μεθοδολογικά, η κρατική παρέμβαση χωρίς ταυτόχρονα να διαταράσσει την αυτοδυναμική της οικονομικής δομής της «μεγάλης κοινωνίας» του Hayek;

Σ' αυτό το δίλημμα ο Hayek επιχειρεί μια οργανική διαφοροποίηση στην «εσωτερική» φύση της κρατικής παρέμβασης. Απονομιμοποιώντας την πλευρά της κοινωνικού χαρακτήρα κρατικής παρέμβασης, προβάλλει ως μεθοδολογικά αναγκαίο το ρόλο του κράτους καταστολής απέναντι στις κοινωνικές εντάσεις και αναταραχές. Το κοινωνικό κράτος παραμένει απονομιμοποιημένο ως «αναγκαίο κακό».

Τελικά ως ύπατο κριτήριο ηθικής τάξης και δικαιοσύνης προβάλλει η διατήρηση και συνοχή της «αυθόρμητης τάξης». Οι όποιες επιλογές και παρεμβάσεις κρίνονται και αξιολογούνται με βάση τη συμβολή τους σ' αυτή την «αδήριτη αναγκαιότητα».

Κατ' αυτό τον τρόπο η «αυθόρμητη τάξη», ως ύπατη «στιγμή» της ιστορικής κοινωνίας, διεκδικεί και κατοχυρώνει την ηθική-αξιολογική προτεραιότητα. Μέσα στις δομές της «αυθόρμητης τάξης» γεφυρώνεται το χάσμα μεταξύ ηθικής και πολιτικής, δευδομένης τάξης και αξίας. Η διατήρηση της «αυθόρμητης τάξης» απεικονίζει την προσπάθεια του μεθοδολογικού προτύπου του Hayek, όχι μόνο να προσδώσει μια ανώτερη ηθικο-φυσική νομιμότητα στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα, αλλά και να το «αποκαθάρσει» από τα κατάλοιπα του ιστορισμού, των ολιστικών θεωρήσεων και του παρωχημένου «κοινωνισμού», στοιχεία που παρεμποδίζουν την ανάπτυξη της αυτοδυναμικής του συστήματος.

γ. Ο λειτουργικός χαρακτήρας της ατομικής πράξης

Η ηθική αυταξία της «μεγάλης κοινωνίας» αποενοχοποιεί την κοινωνία αυτή από κάθε ευθύνη για τις ανισότητες, τις αδικίες, την εκμετάλλευση, που πλήττουν τα άτομα. Καθορίζεται κατ' αυτό τον τρόπο μια παράλληλη τροχιά εξέλιξης των κοινωνικών νόμων με τους νόμους της φυσικής εξέλιξης και επιλογής.

Η «παράλληλη» αυτή μεθοδολογική αντίληψη μεταξύ των φυσικών και των κοινωνικών νόμων εκφράζεται από τον Hayek μέσα από την «ισχύ του Νόμου». Όπου ως Νόμος θεωρείται η κατοχύρωση της «αυθόρμητης τάξης» μέσα από ένα τύπο «φυσικού δικαιώματος» που επιβάλλει και κατοχυρώνει ιστορικά και ηθικά τη διατήρηση και αναπαραγωγή της.

Σ' αυτό το σημείο η θεωρητική κατασκευή του Hayek συναντά σοβαρά εμπόδια. Αποδεχόμενος μια σύμπτωση, ή μια δεσμευτικού τύπου σύγκλιση, μεταξύ των φυσικών και των κοινωνικών

νόμων, ο Hayek είναι υποχρεωμένος να αποδεχθεί, στις δομές της «μεγάλης κοινωνίας», το υπαρκτό ως επιθυμητό¹². Όμως κοινωνικές πρακτικές και θεσμοί, όπως εκείνος της «κοινωνικής δικαιοσύνης» πρέπει να εξοβελισθούν, ως αντιτιθέμενοι στην ισχύ του φυσικο-κοινωνικού Νόμου.

Η Χεγκελιανή απολυτότητα θεωρεί ως ύπατη έκφραση του Λόγου το πολιτικο-δικαιϊκό πεδίο. «ό,τι υπάρχει είναι έκφραση του Λόγου» υπονοεί ο Hegel. Από μια παράλληλη οπτική ο Hayek διατείνεται: «ό,τι υπάρχει είναι έκφραση του φυσικο-κοινωνικού Νόμου». Μ' αυτό τον τρόπο, σε βάρος της δικής του μεθοδολογικής αρχής, ο Hayek είναι αναγκασμένος να καταφύγει σε μια Καντιανή επίκληση του δέοντος, ώστε να απονομιμοποιηθούν και να καταρρεύσουν οι «επιβλαβείς» κοινωνικοί θεσμοί.

Πάντως η φυσικο-ηθική απολυτοποίηση της «μεγάλης κοινωνίας» οδηγεί τον Hayek σ' ένα ιδιότυπο ολισμό. Ο απόλυτος νατουραλιστικός χαρακτήρας που προσλαμβάνουν οι νόμοι συγκρότησης των θεσμών και των τάξεων στο εσωτερικό της «μεγάλης κοινωνίας», υποβαθμίζει την ατομική πράξη και οδηγεί σε οπισθοχώρηση σε σχέση με κλασσικό φιλελεύθερο επιχείρημα. Δεν φαίνεται με ποιόν τρόπο η ατομική πράξη μπορεί να επηρεάσει τη λειτουργία και την αναδιαμόρφωση των θεσμών. Περισσότερο διακρίνεται ο λειτουργικός και φορμαλιστικός χαρακτήρας της ατομικής πράξης, μέσα στα όρια των θεσμών.

Μέσα από την νατουραλιστικού χαρακτήρα προσέγγιση του Hayek «αντικειμενικοποιούνται» οι υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις και νομιμοποιείται ηθικά και ιστορικά η πυραμίδα της πολιτικο-κοινωνικής εξουσίας. Αν η φύση αποτέλεσε το πρώτο «στάδιο» εμφάνισης του αλλοτριωμένου πνεύματος στον Hegel, το φυσικο-κοινωνικό στάδιο συνιστά τελικό στάδιο της ιστορικής πραγματικότητας, σύμφωνα με το μεθοδολογικό «μοτίβο» του Hayek. Όμως ο Hayek επιδιώκει να διαφοροποιηθεί ριζικά από τα ολιστικά πρότυπα. Γι' αυτό και ο μεθοδολογικός ατομισμός του Hayek προσλαμβάνει «εξωγενή» και στρατηγικό χαρακτήρα. Η πραγματικότητα είναι η ίδια «εξατομικευμένη», απολαμβάνει η ίδια μιας φυσικο-κοινωνικής μοναδικότητας και αναιρεί, από την ίδια την φυσικοποιημένη της εξέλιξη, κάθε απόπειρα λογικού «εκβιασμού» και «ιστορικιστικής» δέσμευσής της. Η «απολογικοποίηση» της πραγματικότητας και η αποκάθαρσή της από οποιεσδήποτε λογικο-ηθικές προδεσμεύσεις έχει σαν συνέπεια πλήρη υποβάθμιση του πραξολογικού χαρακτήρα των ατομικών και συλλογικών δράσεων, στα καθορισμένα όρια της «αυθόρμητης τάξης».

Ο ενδογενής «ατομικισμός» των μελών της κοινωνίας, παρόλο που μεθοδολογικά θα έπρεπε να έχει ισχυρή θεμελίωση παραμένει εν τούτοις αφηρημένος και φορμαλιστικός. Οι σχέσεις εκμετάλλευσης και υπαγωγής προσλαμβάνουν τυπικό και σχηματικό χαρακτήρα.

Ο Hayek δεν επιθυμεί να θεμελιώσει έναν «εσωτερικό» ατομιστικό ανταγωνισμό, που θα οδηγούσε σε μια θεωρία κοινωνικού δαρβινισμού. Η φυσικού χαρακτήρα εξέλιξη έχει επενεργήσει δημιουργώντας μια πραγματικότητα, ένα κοινωνικό πλέγμα δραστηριοτήτων μέσα στο οποίο τα άτομα επικοινωνούν και πληροφορούνται, καταλαμβάνοντας «θέσεις» στις δομές του καταμερισμού της εργασίας μέσα από την αξιοποίηση των «ευκαιριών» και της πληρέστερης «γνώσης» τους και όχι μέσα από την απνή αντιπαράθεση ενός τυφλού ανταγωνισμού.

δ. Η απονομιμοποίηση της έννοιας της κοινωνικής δικαιοσύνης

Ο Hayek αποδομώντας τόσο την λογικο-δικαιϊκή Χεγκελιανή ολότητα, όσο και παραγωγική Μαρξική ολότητα, δεν θέλει να συνδέσει την ηθική ανωτερότητα της «μεγάλης κοινωνίας» με τις κοινωνικές και παραγωγικές σχέσεις που θεμελιώνουν τη σύστασή της. Η ανωτερότητα της «μεγάλης κοινωνίας» προκύπτει κατά τον Hayek από τους τύπους των αυθορμήτων σχέσεων που αναπτύσσουν μεταξύ τους τα άτομα. Εάν οι «προσδοκίες» των ατόμων μέσα στο σύστημα της ελεύθερης οικονομικής δραστηριότητας δεν ικανοποιούνται, αυτό το γεγονός δεν αφορά την ουσία των θεμελιωδών κοινωνικο-παραγωγικών σχέσεων, καθόσον έχουν προκύψει ως αποτέλεσμα και κατάληψη μιας μακράς φυσικο-κοινωνικής διαδικασίας.

Αντίθετα, σύμφωνα με τον Hayek, προϋπόθεση της αναπαραγωγής της «μεγάλης κοινωνίας» αποτελεί η συνεχής και συστηματική αποτυχία των προσδοκιών ενός αριθμού μελών της¹³. Στις παρεμβάσεις του κράτους, που γίνονται με τη μορφή της αποκατάστασης ενός είδους «κοινωνικής δικαιοσύνης» προς τα άτομα και τις ομάδες που αποτυγχάνουν μέσα στο πλαίσιο του ανταγωνισμού της αγοράς, ο Hayek αντιπαραθέτει την ατομική φιλανθρωπία. Αφαιρεί κατ' αυτό τον τρόπο κάθε αξιολογικό περιεχόμενο από την κρατική παρέμβαση και νομιμοποιεί τον τυπικό-αφηρημένο χαρακτήρα μιας ατομικής στάσης (φιλανθρωπία) που δεν μπορεί να αποκτήσει μια συνολική οπτική των συνεπειών της λειτουργίας της αγοράς, ώστε να προσδώσει στην ατομική πράξη

της φιλανθρωπίας ευρύτερο κοινωνικό περιεχόμενο.

Την ίδια μεθοδολογική αρχή εφαρμόζει ο Hayek στην περίπτωση που διατυπώνεται η άποψη περί ισότητας σε πλαίσια κοινωνικής δικαιοσύνης. Ο Hayek έχει αποδεχθεί πρωταρχικά ότι η ένταξη των ατόμων στα πλαίσια της «μεγάλης κοινωνίας» δεν συναρτάται με τον τύπο των κοινωνικών και παραγωγικών σχέσεων που την συγκροτούν. Αυτή η μεθοδολογική αποδέσμευση έχει αποσυνδέσει ταυτόχρονα τις ικανότητες του ατόμου από τις κοινωνικές και παραγωγικές δομές που ουσιαστικά τις διαμορφώνουν και τις ανάγει περισσότερο σε αφηρημένες φυσικές κατηγορίες, οι οποίες, σύμφωνα με τη μεθοδολογική αξιολόγηση του Hayek, κυριαρχούν απέναντι στις κοινωνικές κατηγορίες¹⁴.

Κατά τον Hayek η επίκληση του όρου της ισότητας αποτελεί προσπάθεια επανεισαγωγής κοινωνικού χαρακτήρα κριτηρίων που απειλούν τη διαμορφωμένη αξιολογική ιεραρχία της κοινωνικής φυσικότητας. Άλλωστε η δομή της υπάρχουσας «αυθόρμητης τάξης» έχει την απόλυτη δυνατότητα αυτοσυντονισμού της και δεν χρειάζεται «εξωγενή» κριτήρια για την αποτελεσματική λειτουργία της.

Αυτήν ακριβώς τη διαμορφωμένη «κοινωνική φυσικότητα» την εκφράζουν κατά τον πλέον αυθεντικό τρόπο οι μηχανισμοί της ελεύθερης αγοράς. Γι' αυτό και η αξία της συνολικής παραγωγής του ατόμου μόνο ως προς αυτό το πλέγμα των μηχανισμών μπορεί να αξιολογηθεί αντικειμενικά. Κάθε απόπειρα να συνδεθεί η αξία αυτή με γενικότερες σχέσεις εκμετάλλευσης και ιδιοποίησης τμήματος της αξίας αυτής –όπως στο Μαρξικό πρότυπο– συνιστά κατά τον Hayek ανορθολογική προσέγγιση.

Κατά το ίδιο λογικό «μοτίβο» κάθε πρόταση για μια δίκαιη αναδιανομή του συνολικού πλούτου δεν μπορεί να διεκδικήσει καμιά νομιμότητα ή εγκυρότητα από την πλευρά της επιστημονικής μεθοδολογίας. Μέσα σ' αυτό το περιορισμένο πλαίσιο της ατομικής και συλλογικής πράξης, δεν φαίνεται δυνατή η διαμόρφωση μιας θεωρίας προσδιορισμού σκοπών σε ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο. Τα άτομα είναι δυνατόν να συμφωνούν καταρχήν στα μέσα, τα οποία όμως δεν συνδέονται με συγκεκριμένους σκοπούς, γι' αυτό και παραμένουν αφηρημένα και μηχανιστικά. Οι κοινωνικές σχέσεις προσλαμβάνουν τυπικό χαρακτήρα και μετατρέπονται σε φορμαλιστικούς τύπους, με συνέπεια οι επιπτώσεις τους πάνω στα άτομα ή στις κοινωνικές ομάδες να εμφανίζονται ως αποτέλεσμα ενός «παιχνιδιού» που διεξάγεται μεταξύ σχηματισμένων μηχανισμών.

Μέσα στα πλαίσια αυτού του «παιχνιδιού» τα άτομα στις με-

ταξύ των σχέσεις χαρακτηρίζονται από καθεστώς ελευθερίας και ισότητας. Οι έννοιες αυτές όμως εκλαμβάνονται ως κανόνες, που καθορίζουν τους όρους του «παιχνιδιού» και δεν συνδέονται με ουσιώδη περιεχόμενα των κοινωνικών σχέσεων, ούτε με τους όρους διαμόρφωσης του καταμερισμού της εργασίας. Ο Hayek θεωρεί μεθοδολογικά αδιανόητη τη δημιουργία εσωτερικών κρίσεων, ικανών να θέσουν σε κίνδυνο τη σταθερότητα του όλου συστήματος. Γι' αυτό και οι κοινωνικο-παραγωγικοί μηχανισμοί «αφυδατώνονται» από τα περιεχόμενά τους, ουδετεροποιούνται και τυποποιούνται, ώστε να αποσυνδεθούν μεθοδολογικά από την «παραγωγή» ηθικών συμπεριφορών και αξιολογικών πλαισίων δράσης για τα άτομα¹⁵.

ε. Το Οικονομικό σύστημα – η αξιολογική κυριαρχία της αγοράς

Ο φορμαλιστικός χαρακτήρας της ατομικής μεθοδολογικής προσέγγισης του Hayek εκφράζεται κατεξοχήν στο πλέγμα των μηχανισμών του οικονομικού συστήματος. Το κεντρικό στοιχείο, που αναδεικνύει την αξιολογική και ηθική κυριαρχία της αγοράς, είναι το γεγονός ότι η αγορά διαμορφώνει ένα πλαίσιο όπου ένα τυχαίο άτομο έχει τις περισσότερες πιθανότητες να πετύχει στις επιδιώξεις του¹⁶. Η σχέση του ατόμου με το σύστημα των μηχανισμών της αγοράς διαμεσολαβείται από τις πληροφορίες τις οποίες το άτομο «προσλαμβάνει» μέσα στις λειτουργίες της αγοράς. Στόχος της συλλογής των πληροφοριών είναι η απόκτηση μιας επαρκούς γνώσης ώστε να μπορεί το άτομο να πραγματοποιεί τις επιλογές του. Όμως εκείνο που ενδιαφέρει το άτομο δεν είναι τόσο η απόκτηση του *maximum* της γνώσης, όσο ο τύπος των διατομικών αντιδράσεων απέναντι στις πληροφορίες που το ίδιο «εκπέμπει». Όμως η ίδια η λειτουργία της αγοράς συνδέει τις πληροφορίες με τις αξίες των συστημάτων του παραγωγικού κυκλώματος, μετατρέποντάς τες σε ένα ιδιαίτερο είδος «εμπορευμάτων», το οποίο, μέσα στο σύστημα των μηχανισμών της αγοράς, αντικειμενικοποιείται. Συνεπώς η γνώση, μέσα στο σύστημα των μηχανισμών της αγοράς, μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο ιδιοκτησίας. Μια παρόμοια όμως εκδοχή θα ανέτρεπε τη βασική μεσολαβητική-φορμαλιστική εκδοχή του Hayek, που δέχεται ότι η γνώση κυκλοφορεί ελεύθερα και είναι δυνατή η πρόσληψή της από οποιαδήποτε άτομο.

Η γνώση, σύμφωνα με τον Hayek, προσλαμβάνει ένα φορμαλιστικό χαρακτήρα και αποσυνδέεται από το πλέγμα των τεχνικο-

επιστημονικών και κοινωνικο-παραγωγικών πλαισίων. Όμως η δυνατότητα πρόσληψης γνώσης συνδέεται –αντίθετα από την αντίληψη του Hayek– με τη θέση και την κατοχή παραγωγικών μέσων μέσα στους μηχανισμούς των οικονομικών δομών και του καταμερισμού της εργασίας. Ο Hayek σ' αυτό το σημείο κινείται σε προ-εγελιανά πλαίσια επιχειρηματολογίας. Για το σημερινό επίπεδο ανάπτυξης η αντικειμενικοποίηση της γνώσης είναι ήδη μια ιστορική πραγματικότητα. Η γνώση αποχωρίζεται από το υποκείμενο-φορέα της και γίνεται αντικείμενο που ανταλλάσσεται μέσα στο κύκλωμα των μηχανισμών της αγοράς, για να αποτελέσει στη συνέχεια αντικείμενο ιδιοκτησίας. Ο Hayek αντιλαμβάνεται ότι η υπερσυγκέντρωση της γνώσης σε μεμονωμένους πόλους ιδιοκτησίας διαταράσσει τις ισορροπίες της ελεύθερης αγοράς και ζητεί να εφαρμοσθούν κανόνες που θα εμποδίζουν την επέκταση της ιδιοκτησιακής εξουσίας από τα υλικά μέσα παραγωγής στην εφαρμοσμένη γνώση, που εκφέρεται με τις ευρεσιτεχνίες και τα αποκλειστικά δικαιώματα¹⁷.

Ο Hayek προσπαθεί να επιβάλει ουσιώδεις τομές μεταξύ στοιχείων της παραγωγικής και κοινωνικής δομής, τα οποία έχουν οργανική σύνδεση και άμεση αλληλοσχέτιση στις λειτουργίες τους. Διαφυλάττοντας την οικονομία της «ελεύθερης αγοράς» σε ένα ειδικό πεδίο ηθικο-κοινωνικής καθαρότητας και νομιμοποίησης, θεωρεί ότι η τάση συγκέντρωσης της ιδιοκτησίας σε αυτόνομους πόλους παραγωγικο-οικονομικής εξουσίας, δεν εκφράζει τους ίδιους τους αναγκαίους μετασχηματισμούς των μηχανισμών της αγοράς. Θεωρεί αντίθετα ότι είναι εξωγενείς και ότι προέρχονται από το πεδίο της πολιτικής, που δημιουργεί με τις παρεμβάσεις της καταναγκασμούς στους μηχανισμούς της αγοράς και φαινόμενα δυσλειτουργιών. Προτείνει γι' αυτό να τεθεί φραγμός στις επεμβάσεις της πολιτικής εξουσίας, ώστε να αφεθούν οι οικονομικές δομές να εξελιχθούν σύμφωνα με τον δικό τους ορθολογισμό¹⁸.

Ο Hayek καταφεύγει σε μια προσπάθεια απο-οργανικοποίησης των ευρύτερων σχεσιακών συνόλων, προκειμένου να διασφαλίσει μια αφηρημένη αυτονομία στον οικονομικό χώρο. Τελικά θεωρώντας ως εξωγενείς τις αιτίες που «στρεβλώνουν» την καθαρότητα των οικονομικών λειτουργιών, αρνείται να ερευνησει τα πραγματικά αίτια που διαμορφώνουν τον πυρήνα των παραγωγικών δομών, τα πλαίσια που διαμορφώνουν τον πυρήνα των παραγωγικών δομών και τα πλαίσια συγκρότησης του καταμερισμού της εργασίας. Στην ουσία ο Hayek σχηματοποιεί την ίδια τη λειτουργία των οικονομικών δομών και οδηγεί σε μια αφηρημένη

θεωρητική-αξιολογική δομή, που οφείλει να περιχαρακωθεί από το ευρύτερο σύστημα πολιτικών και κοινωνικών σχέσεων.

Το οικονομικό σύστημα του Hayek αναπτύσσει μια δική του ενδογενή δυναμική και διαφοροποιείται από την νεοκλασική σχολή που στηρίζεται στην έννοια της στατικής ισορροπίας της οικονομικής δομής. Η δυναμική εξέλιξη του συστήματος του Hayek εκφράζεται με τη δυνατότητα αναθεώρησης των ατομικών σκοποθεσιών με βάση τα νέα δεδομένα της γνώσης και των πληροφοριών που μπορούν να αποκτήσουν τα άτομα. Αυτή η μεταβλητότητα που δημιουργεί μια σειρά από απρόβλεπτες εξελίξεις, συνιστά και το βαθύτερο στόχο της αντίληψης του Hayek ότι *είναι αδύνατη η οποιαδήποτε αντικειμενική θεώρηση των οικονομικών φαινομένων*.

Ο Hayek, αν και υποστηρίζει την ενδογενή δυναμική του συστήματός του, αποφεύγει να ερμηνεύσει με ποιούς τρόπους συνδέεται η δυναμική αυτή με την ίδια την εξέλιξη του όλου οικονομικού συστήματος. Έχει απορρίψει την μεθοδολογική άποψη ότι τα οικονομικά και κοινωνικά φαινόμενα μπορούν να ερμηνευθούν σε μακροϊστορική φάση από ενδογενείς νόμους, που διέπουν το οικονομικο-παραγωγικό σύστημα. Ο Hayek προτείνει μια διαδικασία «φυσικής» επιλογής για τη σύσταση των θεσμών¹⁹. Στα πλαίσια της διαδικασίας αυτής ο Hayek δέχεται ότι υπάρχουν ιστορικές συγκυρίες όπου αναδύονται και καθορίζουν ειδικοί παράγοντες την εξέλιξη, ώστε δεν είναι δυνατόν να διαμορφωθεί μια μακροϊστορική γνωσιμότητα στα πλαίσια μιας επιστημονικής θεωρίας.

Από τη μια πλευρά, ο Hayek στηριγμένος στην αρχή του «μεθοδολογικού ατομισμού» θέλει να αποφύγει μια οποιαδήποτε ιστορική μεθοδολογική δέσμευση της ανάλυσής του. Η κοινωνική θεωρία, κατά τον Hayek, δεν είναι ποτέ δυνατόν να έχει μια «ιστορική διάσταση». Από την άλλη πλευρά, η ατομιστική βάση στην οποία εδραιώνει ολόκληρη τη θεωρία του για την κοινωνική εξέλιξη και τη διαμόρφωση των οικονομικο-κοινωνικών θεσμών, οδηγεί αναπόφευκτα σε μια βιολογικού χαρακτήρα θεώρηση, όπου εμφανίζεται η έννοια του «τυχαίου».

Ο Hayek έχει αρνηθεί τις μεσολαβήσεις, τόσο εκείνες στο «εσωτερικό» της οικονομικής δομής, όσο και τις μεσολαβήσεις που συνδέουν την οικονομική δομή με την πολιτική δομή, αλλά και το πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων, που συνδέονται με την ίδια την οικονομική δομή και το πλέγμα των μηχανισμών της αγοράς. Η «φυσικο-βιολογική» θεώρηση είναι ο μόνος μεσολαβητικός ιστός που συνδέει τα στοιχεία της οικονομικής λειτουργίας με τις ιστορικο-κοινωνικές εξελίξεις.

στ. Η άρνηση της κρατικής παρεμβατικότητας

Η προσπάθεια του Hayek για μια ριζική αποκοπή της κρατικής παρεμβατικότητας από την οικονομική λειτουργία της ελεύθερης αγοράς, τον οδηγεί στην πρόταση για αποεθνικοποίηση του νομίσματος και αφαίρεση του προνομίου του κράτους στην έκδοση του νομίσματος. Ο Hayek θεωρεί ότι η αφαίρεση της εξουσίας της έκδοσης νομίσματος από το κράτος και η μεταβίβασή της στο πιστωτικό σύστημα του ανταγωνιστικού της αγοράς, θα διασφαλίσει την ευρύτερη νομισματο-οικονομική σταθερότητα. Αυτή όμως η άποψη ισχύει, μόνο αν δεχθούμε ότι η οικονομία λειτουργεί ως ένα στατικό σύστημα με διασφαλισμένες ενδογενείς ισορροπίες. Αντίθετα στην πραγματικότητα η μετάθεση της εξουσίας στο χώρο της ελεύθερης αγοράς θα οδηγήσει, όπως και στο επίπεδο της ιδιοκτησίας των παραγωγικών δυνάμεων, αλλά και της εφαρμοσμένης γνώσης, σε συγκέντρωση πόλων οικονομικο-παραγωγικής εξουσίας.

Η μετάθεση της απόφασης για την έκδοση νομίσματος από το κράτος σε ισχυρούς πόλους ιδιωτικής εξουσίας, θα συνοδευθεί με ιδιοποίηση από την πλευρά της ιδιωτικής οικονομικής εξουσίας της ίδιας της πολιτικής εξουσίας που διαθέτει το πολιτικοκρατικό στοιχείο. Ο κεντρικός πυρήνας της σκέψης του Hayek είναι να αποτρέψει τον κρατικό καταναγκασμό σε βάρος της οικονομικής λειτουργίας. Με την πρότασή του καθιστά τον «εξωτερικό» καταναγκασμό σε «εσωτερικό», δυναμιτίζοντας τις ισορροπίες της ελεύθερης αγοράς, αφού αρνείται να διαμορφώσει μηχανισμούς ανάσχεσης των φαινομένων συγκέντρωσης οικονομικο-παραγωγικής εξουσίας, απορρίπτοντας την ενδογενή «φύση» σχηματισμού παρόμοιων φαινομένων. *Στην ουσία νομιμοποιεί τον εσωτερικό καταναγκασμό.* Ταυτόχρονα όμως ενώ ο οικονομικός χώρος αρνήθηκε κάθε σχέση με τον πολιτικό, έρχεται τώρα να απορροφήσει τμήματα των εξουσιών του, μετατρέπόμενος σ' ένα ογκούμενο ολοποιητικό σύστημα.

ζ. Το μεθοδολογικό πρόβλημα

Η θεώρηση του Hayek αντιμετωπίζει, όπως αναλύθηκε, σοβαρά μεθοδολογικά προβλήματα. Πρωταρχικά η μετάβαση από το καθεστώς της ιστορικο-κοινωνικής άγνοιας, σε εκείνο της γνώσης των οικονομικών φαινομένων, είναι μετέωρη και άμεσολάβητη. Και συνδέεται με την εμμονή του Hayek να συνδέσει τη διαμόρφωση των οικονομικών φαινομένων με μια μονογραμμική

φυσικο-βιολογική εξέλιξη, που εμφανίζεται ως η μόνη έλλογη με-σολάβηση με τον οικονομικο-κοινωνικό χώρο.

Η φυσικο-βιολογική απολυτότητα αναγκαστικά συνδεδεμένη με την τυχαιότητα των ιστορικο-κοινωνικών συγκυριών, δεν μπορεί, από την άλλη πλευρά, να αποφύγει την εισβολή ενός επιλεκτικού ιστορικισμού στη χαγκεριανή μεθοδολογία, παρά την κατηγορηματική απορριπτική στάση του ίδιου του Hayek.

Παράλληλα το ίδιο το οικονομικό πεδίο, ενώ από τη μια πλευρά θεωρείται ως δυναμικό ενδογενές σύστημα για τη λειτουργία και πράξη των ατόμων, από την άλλη πλευρά, η άρνηση αντιμετώπισης μιας αντικειμενικής θεώρησης της εξέλιξης του οδηγούν σε καθήλωση και στατικότητα το σύστημα, ανάλογη με εκείνη της «τέλειας» γνώσης της νεοκλασσικής σχολής. Από την πλευρά της παραγωγής *πολιτικών αποτελεσμάτων*, ο Hayek αρνούμενος τον εξωτερικό κρατικό καταναγκασμό, τον εσωτερικεύει, όχι μόνο ζητώντας να ιδιοποιηθεί ο οικονομικός μηχανισμός στοιχεία της πολιτικής εξουσίας, αλλά και αρνούμενος να αποδεχθεί ότι η αυτοδυναμική του οικονομικού συστήματος, οδηγεί σε συγκέντρωση εξουσίας και άσκηση καταναγκασμών από τα ιδιωτικά υποκείμενα του οικονομικού χώρου.

Μέσα στην φυσικο-κοινωνική «αυθόρμητη τάξη» του Hayek, ο αντικειμενικός κοινωνικός «χώρος» οδηγείται κατ' ουσίαν πέρα και έξω από τον κόσμο της έρευνας. Ο εξελικτισμός που διαμόρφωσε την «μεγάλη κοινωνία», αποτελεί στην ουσία μία μη «ανακατασκευαζόμενη» μονογραμμική δομή, που αυτόματα αποκτά μια αναμφισβήτητη αξιολογική υπόσταση. Το μεθοδολογικό πρόβλημα είναι ότι η κοινωνία της «ελεύθερης αγοράς» είναι ένα απαιτούμενο και αποκτά ένα αφηρημένο δεοντολογικό χαρακτήρα, που συγκρούεται με την φυσικο-νομοτελειακή εξέλιξη της σύγχρονης κοινωνικής δομής, όπως την περιγράφει ο Hayek. Η «λύση» αυτής της βασικής αντινομίας δίνει πάντα ένα ιδιαίτερο «βάρος» στην προσπάθεια διατήρησης των κυρίαρχων δομών της «μεγάλης κοινωνίας» και οι απώλειες στρέφονται προς τα βασικά στοιχεία της φιλελεύθερης παράδοσης (ισότητα, ελευθερία, δικαιοσύνη), που αποκτούν ένα φορμαλιστικό χαρακτήρα.

Popper

α. Η κριτική του ιστορικισμού

Βασικό αντικείμενο της μεθοδολογικής θεμελίωσης του Popper αποτελεί η κριτική του προς τον ιστορικισμό. Ο Popper ασκεί μια διττή επίθεση κατά του ιστορικισμού: Η μια πλευρά της αφορά την επιστημολογική αποθεμελίωση του ιστορικισμού, η δε δεύτερη την ηθικο-πολιτική αντιπαράθεση με αυτόν. Μεθοδολογικά ο Popper, στη συνολική αυτή αντιπαράθεσή του προς τον ιστορικισμό, εκκινεί από τον ριζικό διαχωρισμό των δύο «θεματικών» και στη συνέχεια μεταβαίνει σταδιακά στη γεφύρωσή τους, με την αναζήτηση μεσολαβητικών στοιχείων.

Κατά τον Popper, η θεώρηση της Ιστορίας που εκκινεί από τη μελέτη του ιστορικού αντικειμένου, συνάγει περισσότερα αντικειμενικά δεδομένα από όσο θα ήταν θεμιτό. Υφίσταται, κατά συνέπεια, πρόβλημα αντικειμενικότητας της γνώσης σε δύο κυρίαρχους άξονες, όπου κατατάσσονται:

- Η επιστημονική γνώση της Φύσης και
- Η δυνατότητα αντικειμενικής γνώσης της Ιστορίας.

Και στους δύο τομείς τα υποκειμενικά στοιχεία επεισέρονται αναπότρεπτα. Ο Popper επιχειρεί να διαχωρίσει μεθοδολογικά τη μίξη υποκειμενικών και αντικειμενικών στοιχείων –την παρουσία των οποίων αναγνωρίζει στο ίδιο του το έργο– καθορίζοντας μια βασική μεθοδολογική τομή ανάμεσα στις Φυσικές επιστήμες και στην Ιστορική γνώση²⁰.

ι. Φυσικές επιστήμες

Τα υποκειμενικά και τα αντικειμενικά στοιχεία συνυπάρχουν τόσο στον σχηματισμό, όσο και στον έλεγχο των γνώσεων στις Φυσικές επιστήμες.

Τα υποκειμενικά στοιχεία διακρίνονται σε δύο κατηγορίες:

- Τα εντελώς ακραίου χαρακτήρα υποκειμενικά στοιχεία, που καθορίζουν τις επιλογές των ενδιαφερόντων και τη θεματολογία.
- Τα υποκειμενικά στοιχεία τα οποία αφορούν τη δόμηση του αντικειμένου βάσει μιας θεωρίας. Σ' αυτήν την περίπτωση το αντικείμενο είναι ήδη διορθωμένο με βάση προηγούμενες θεωρίες και ο επιστήμων προβαίνει σε επιλογή συμβάντων από τη σκοπιά της θεωρίας, έχοντας πρόσβαση προς την αντικειμενικότητα.

Στην πραγματικότητα, ισχυρίζεται ο Popper, η γλώσσα χρησι-

μπορείει πεπερασμένα στοιχεία και με τη χρήση των στοιχείων αυτών ο ερευνητής προβαίνει σε γενικεύσεις ώστε να υπαχθεί η πραγματικότητα στο σύμβολο. Οι άπειρες «ατομικότητες» εντάσσονται και εκφράζονται μ' αυτόν τον τρόπο μέσα από το γλωσσικό τύπο, οπότε το υποκειμενικό στοιχείο είναι δεδομένο με τη χρήση της γλώσσας.

Ο ρόλος των θεωριών στη φυσική γνώση είναι κατά τον Popper διττός: Αφενός μεν *διδακτικός*, αφετέρου δε *αναγκαίος* για την ερμηνεία, εξήγηση και πρόγνωση των συμβάντων. Στις Φυσικές επιστήμες υφίσταται μια λογική σχέση μεταξύ εξήγησης και πρόγνωσης: Η εξήγηση εκφέρεται ως συμπέρασμα ενός συλλογισμού θεμελιωμένου σε μια *γενική βάση*, η οποία καθορίζεται από τη σχέση αιτίου-αποτελέσματος και συνδεδεμένου με *αρχικές συνθήκες*, οι οποίες περιγράφουν ατομικά συμβάντα και αιτίες. *Σ' αυτή την αιτιακή αλυσίδα η εξήγηση αποτελεί την ανεστραμμένη όψη της πρόγνωσης.*

Αυτός ακριβώς είναι ο ρόλος των θεωριών στις Φυσικές επιστήμες, να προκαθορίζουν δηλαδή την σκοπιά της παρατήρησης. Το αντικειμενικό στοιχείο στη γνώση θέτει τέρμα στην υποκειμενικότητα. Άλλωστε η υποκειμενικότητα της σκοπιάς δεν είναι ούτε απόλυτη, ούτε οριστική. Το τελικά ζητούμενο από τον Popper δεν είναι η επαλήθευση των θεωριών (που άλλωστε είναι μια κυκλική θεώρηση μεταξύ προϋποθέσεων και συμπεράσματος), αλλά η *διάψευση ή μη της θεωρίας. Το στοιχείο της διάψευσης συνιστά, κατά τον Popper, το αντικειμενικό στοιχείο της γνώσης*²¹. Υπάρχει κατ' αυτόν τον τρόπο *κριτήριο αλήθειας*, το οποίο συλλαμβάνουμε *αρνητικά* (ως διάψευση, ως μη αλήθεια). Υπάρχει αντικειμενική πραγματικότητα, που μπορεί να μην τη συλλαμβάνουμε απευθείας, αλλά έμμεσα, μέσα από διαδοχικές προσεγγίσεις, δοκιμές και, κατά κύριο λόγο, διαψεύσεις.

Η πραγματικότητα παραμένει ανεξάρτητη από τις πράξεις προσέγγισης των υποκειμένων. Ο Popper προβαίνει σε πλήρη χωρισμό υποκειμένου και αντικειμένου και προβάλλει πρωταρχικά το κριτήριο της διαψευσιμότητας, διαμορφώνοντας μ' αυτόν τον τρόπο επιχειρήματα, για να αποδείξει ότι δεν μπορεί να συγκροτηθεί θεωρία αντικειμενικής γνώσης για την Ιστορία.

ii. Προϋποθέσεις της Ιστορικής γνώσης

Στη γνώση της Ιστορίας υπεισέρχεται μεγαλύτερος βαθμός υποκειμενικότητας κατά τον Popper. Εξαυτού προκύπτει ένας σαφής μεθοδολογικός διαχωρισμός για την προσέγγιση της αντι-

κειμενικής γνώσης στην Φύση και στην Ιστορία. Στην Ιστορική γνώση μπορεί να κυριαρχεί η καθαρή υποκειμενικότητα και τα ειδικά ενδιαφέροντα του ιστορικού ερευνητή σε συγκεκριμένους τομείς (π.χ. ιστορία της μουσικής).

Σε κάθε περίπτωση όμως η υποκειμενική «θεμελίωση» παρουσιάζεται αυξημένη καθόσον η προδιάρθρωση του αντικειμένου δεν συντελείται με βάση θεωρίες που έχουν συσταθεί με τους όρους και τις προϋποθέσεις των Φυσικών επιστημών. Οι «θεωρίες» που σχετίζονται με την Ιστορική γνώση δεν μπορούν, σύμφωνα με τον Popper, να προβάλουν επιστημονικές αξιώσεις. Γιατί σ' αυτού του τύπου τις γενικευτικές επιστημονικές θεωρίες, κυριαρχεί η ίδια λογική μορφή εξήγησης. Σχηματίζεται δηλαδή ένας συλλογισμός από τον γενικό νόμο, ο οποίος συνδέει την αιτία με το αποτέλεσμα. Μια ελάσσων πρόταση θέτει αρχικές ατομικές προϋποθέσεις που εντάσσονται στις αιτίες. Η πρόταση μ' αυτό τον τρόπο προκύπτει ως συνέπεια του ίδιου του μεμονωμένου γεγονότος που επιδιώκουμε να εξηγήσουμε.

Οι νόμοι γενικευτικού χαρακτήρα, οι οποίοι χρησιμοποιούνται στην μείζονα πρόταση δεν μπορούν να χαρακτηρισθούν, κατά τον Popper, ως νόμοι ιστορικοί. Η χρησιμοποίηση νόμων που ανήκουν σε γενικεύουσες θεωρίες (όπως π.χ. στην κοινωνιολογία) συνιστά κοινοτυπία και όχι επιστημονική προσέγγιση. Ο πλέον κοινοτύπος νόμος, επισημαίνει ο Popper, είναι αυτός της ορθολογικότητας, ότι δηλαδή φυσιολογικοί άνθρωποι ευρισκόμενοι κάτω από φυσιολογικές συνθήκες, δρουν ορθολογικά.

Κατά τον K. Popper οι γενικές προτάσεις στην ιστορική έρευνα δεν μπορούν να αποτελέσουν θεωρίες. Αποτελούν γενικές ερμηνίες, που έχουν περιορισμένη διαψευσιμότητα. Δεν έχουν επιστημονικό χαρακτήρα, με την έννοια ότι ανάλογα με τις προϋποθέσεις που δεχόμεθα προκύπτει το ανάλογο αποτέλεσμα²².

Με την έννοια αυτή οι γενικές ερμηνείες έχουν σχετική αξία. Αποτελούν «αποκρυσταλλώσεις» που παραμένουν υποκειμενικές, αλλά πάντως συνιστούν οπτικές «γωνίες» πρόσβασης προς το αντικείμενο. Ο Popper προσάπτει στις γενικές ερμηνείες την κατηγορία του ιστορικισμού. Ισχυρίζεται ότι οι ερμηνείες αυτού του τύπου αγνοούν τον βαθμό της σχετικότητας και της υποκειμενικότητας που τις χαρακτηρίζει και αυτοκατανοούνται ως ιστορικοί νόμοι, που δίνουν νόημα και περιεχόμενο στην ίδια την Ιστορία. Γι' αυτό και ο Popper δεν δέχεται ότι είναι δυνατή μια ανωτέρου βαθμού θεωρία, που θα μπορούσε να ισχυρισθεί ότι οι υποκειμενικές προσεγγίσεις αποτύπωσαν τον χαρακτήρα μιας

εποχής. Δεν είναι δυνατή η σύσταση μιας θεωρίας που να μπορεί να καθορίσει ποιές είναι οι πιο σημαντικές θεωρίες για κάθε ιστορική «εποχή».

Η προσέγγιση του αντικειμενικού ιστορικού, είναι δυνατή μόνο μέσα από ατομικές σκοπιές. Η ατομική πράξη του επιστήμονα, που θα μπορούσε μια συγκεκριμένη προσέγγιση προς το αντικείμενο να την εντάξει μέσα στο γενικό κοινωνικό αντικείμενο, θα συνιστούσε στοιχείο που θα θεμελιώνει μια υψηλότερη θεωρητική σκοπιά. Ο Popper στην ουσία αρνείται τους γενικούς ιστορικούς νόμους. Οι γενικότητες, σύμφωνα με την αντίληψή του, συνιστούν κοινοτυπίες. Αυτές ή ελέγχονται και διαψεύδονται ή μη, ή γίνονται αποδεκτές ως υπερϊστορικές. Το «ενδιάμεσο» γενικό, χάνεται από τον Popper. Χάνονται π.χ. τα γενικά χαρακτηριστικά μιας εποχής, αυτό δηλαδή που χαρακτηρίζει, ειδικά κατά τον Popper, τις ιστορικές επιστήμες. Το ειδικό γεγονός στις ιστορικές επιστήμες, δεν δεσμεύεται από το γενικό. Το ειδικό παραμένει χωρίς οργανικές δεσμεύσεις, γιατί ο Popper κατ' ουσία θέλει να ισχυροποιήσει το ατομικό από μεθοδολογική σκοπιά.

Από την άλλη πλευρά ο Popper προβάλλει την αξίωση «κάθε γενιά να ερμηνεύει τον εαυτό της»²³. Εδώ όμως αναδεικνύονται στοιχεία ιστορισμού. Γιατί ο Popper δεν θέτει τα κριτήρια που λειτουργούν ως οργανικές διαμεσολαβήσεις ανάμεσα στις «εποχές» και δεν προβληματίζεται πώς γίνεται το κοινωνικό-ιστορικό «πέραςμα» από την μια γενιά στην άλλη.

Ο Popper προσπαθεί να αποφύγει τον πλήρη υποκειμενισμό. Γι' αυτό και αρνείται να καθορίσει τα σημαντικά προβλήματα μιας εποχής. Για να «νομιμοποιήσει» όμως, έστω και σχετικά, το υποκειμενικό στοιχείο, εισάγει το στοιχείο του διαλόγου, ισχυριζόμενος ότι «αντικειμενικό είναι το διυποκειμενικά αποδεκτό». Δηλαδή διαμορφώνεται ένα «ενδιάμεσο» επίπεδο, διεπιστημονικά συγκροτούμενο μέσω του διαλόγου, που αποτελεί ένα στοιχείο θεμελίωσης μιας συνθετικής θεωρίας, η οποία επιτρέπει την πρόσβαση προς ορισμένα προβλήματα. Αρνούμενος όμως να δεσμεύσει την θεωρητική προσέγγιση με κριτήρια, απαιτεί στην ουσία να προσαρμοσθεί η θεωρία –φορμαλιστικού κατά συνέπεια τύπου– προς τις διάφορες κοινωνικές καταστάσεις.

Ο Popper, αρνούμενος να συνδέσει την θεωρία με κριτήρια και αξιολογικά στοιχεία, διαφοροποιείται, όχι μόνο προς τις μακροθεωρίες, αλλά και προς την Βεμπεριανή αντίληψη, που ερευνά τις πράξεις οι οποίες προκύπτουν ως εάν να υπήκουαν σε κανόνες. Ο Max Weber αποδέχεται ένα πλαίσιο ερμηνείας, χωρίς να δέχεται ότι προκύπτουν αναγκαστικά αποτελέσματα, κι-

νούμενος μέσα στο πλέγμα των ιδιοτυπιών και ιδιομορφιών του πλαισίου αυτού. Αντίθετα αποφεύγει να δώσει ερμηνείες. Η προβληματική του παραμένει ασθενής και τελικά *αρνείται να δεσμευτεί ως προς τα ουσιώδη περιεχόμενα του ιστορικού σχηματισμού.*

β. Ο χωρισμός πραγματικότητας και αξιών

Βασικό πρόβλημα κατά τον Popper αποτελεί ο *δυϊσμός* μεταξύ δεδομένων και αποφάσεων. Παρότι δεν υφίσταται αυστηρός χωρισμός μεταξύ των δύο αυτών «κόσμων», εντούτοις δεν μπορεί να απαντηθεί άμεσα από τον ίδιο, πόσο μεγάλο είναι το «χάσμα» αυτό και ποιές διαμεσολαθήσεις είναι ικανές να το γεφυρώσουν. Οι αποφάσεις προκύπτουν από τη συζήτηση των δεδομένων, δεν ανάγονται όμως σε αυτά. Κάθε απόφαση έχει σχέση με τις προϋποθέσεις που συγκροτούν τα δεδομένα. Όμως το ιστορικό στοιχείο δεν μπορεί να αναχθεί σε φυσικούς νόμους.

Κοινή βάση για τον Popper, είναι ότι η ιδέα του ορθολογισμού θα πρέπει να διατηρηθεί και για το χώρο της θεωρητικής και για το χώρο της πρακτικής ιδέας, με ταυτόχρονη όμως διατήρηση του μεθοδολογικού *δυϊσμού* μεταξύ φυσικών επιστημών και ιστορικής γνώσης. Ο Popper είναι αντίθετος με το μονισμό, ο οποίος διαπερνά τις ιστορικιστικού τύπου θεωρίες. Στις θεωρίες αυτές ο ερευνητής «περνά» άμεσα από την πραγματικότητα στην κατανόηση των αξιών. Κατά τον Popper, αυτού του είδους η σχέση σημαίνει ότι οι αξίες και τα στοιχεία της πραγματικότητας έχουν την ίδια φύση, γι' αυτό και εμμένει στον χωρισμό πραγματικότητας και αξιών. Κατά τον Popper δεν χρειάζεται να θεμελιώνουμε τις συνθήκες, ούτε να δεσμευόμαστε από αυτές.

Όσον αφορά το πλέγμα των αξιών κατά Popper, αυτές δεν προκύπτουν, αλλά προ-τίθενται: Για την σύσταση του αγαθού, υπάρχουν οι ιδέες του πλουραλισμού, της ελευθερίας, της ορθολογικότητας, της συνεννόησης, της αξιοπρέπειας. Αυτές προκύπτουν από στοιχεία της δικής του μεθοδολογίας, μέσα από «την ελευθερία της έρευνας». Οι αξίες όμως αυτές, μη έχοντας ιστορικο-κοινωνική θεμελίωση, είναι ασθενέστερες, πολύ λιγότερο δεσμευτικές και συγκροτούν *φορμαλιστικά* μια ιδέα του αγαθού. Το αγαθό *προσεγγίζεται* περισσότερο *διαδικαστικά* και *αντιπαρατίθεται στην λογική της έρευνας*. Το αγαθό στον Popper προσλαμβάνει μ' αυτό τον τρόπο κανονιστικό χαρακτήρα και δεν προκύπτει από την ανάλυση της πραγματικής κοινωνίας. Ο Popper επιδιώκει από την άλλη πλευρά να αποφύγει τις συνέπειες του

αυστηρά φιλελεύθερου προτύπου. Επιχειρεί να ξεπεράσει τον απόλυτο χωρισμό ατόμου-κοινωνίας και αναζητεί ενδιάμεσους «χώρους», μεσολαβητικούς, ώστε να υπάρξει προσέγγιση του ατομικού με το κοινωνικό στοιχείο. Όμως, μόλις προχωρεί προς την γεφύρωση του χωρισμού, αναφαίνεται η αυστηρότητα του ίδιου του χωρισμού, η αδυναμία του ξεπεράσματος. Ο Popper δεν μπορεί να σχετικοποιήσει εκ των υστέρων τον «χωρισμό». Γιατί αφού δομεί ένα αυστηρά «χωριστικό» μοντέλο ατόμου-κοινωνίας; κάθε απόπειρα να διαμορφώσει προγράμματα απάλυνσης της αντίθεσης οδηγεί σε αναίρεση του μοντέλου του.

γ. Η κριτική του Popper στην «τελεολογία» και την ουσιολογική μέθοδο

Ο Popper δεν αποδέχεται την ουσιολογική μέθοδο κατηγορώντας ότι αυτή εμπεριέχει μια ντετερμινιστική άποψη για την πρόοδο. Οι αξίες στην περίπτωση του Popper προκύπτουν από τις διαδικασίες. Αντίθετα στην ουσιολογική προσέγγιση οι μορφές της συνείδησης προκύπτουν και διαμορφώνονται αναγκαστικά, μέσα από τις κοινωνικές εξελίξεις και συγκρούσεις.

Ο Popper παρατηρεί ότι στην ουσιολογική προσέγγιση, η ιδέα της εξέλιξης είναι τελεολογικά δεσμευμένη να φθάσει στην πρόοδο, προς το καλύτερο. Στο ιστορικιστικό δόγμα η ουσία βρίσκεται κρυμμένη και αναδύεται στην εξέλιξη. Ο Popper ζητεί να δεχθούμε τα ερευνητικά αποτελέσματα που συγκροτούν γεγονότα. Οφείλουμε να προσεγγίσουμε με μία «εγκυκλοπαίδεια» γεγονότων και από εκεί να καταλήξουμε σε συμπεράσματα.

Η ουσιολογική μέθοδος απορρίπτεται από τον Popper γιατί δεσμεύεται για τις αξίες που συγκροτούν την ουσία του πράγματος. Αντίθετα, η προσέγγιση του Popper είναι επιλεκτική: Μπορεί να επιλέξει μία αξία που προσδιορίζει το Χεγκελιανό πρότυπο π.χ. την αξία της ισονομίας. Όμως στον Hegel δομείται ένα ισχυρό «λογικό» κράτος για να επιβάλλει την ισονομία.

Ο Popper απορρίπτει το «ισχυρό» κράτος γιατί το θεωρεί απειλή για την λειτουργία της «ανοικτής κοινωνίας». Αποδεσμεύεται γι' αυτό από το πλέγμα των ιδεών του Hegel και «θεμελιώνει» την ιδέα της ισονομίας σε μία φορμαλιστική αντιπαράθεση με την βία και τον καταναγκασμό. Όταν επικρίνει τον Hegel για την ταύτιση του Δίκαιου με τη Δύναμη, επιχειρηματολογεί από πλευράς Δικαίου, απορρίπτοντας τη Χεγκελιανή ταύτιση.

Ο Popper αντιπαράτιθέμενος με τον τελεολογισμό, δεν προβαίνει σε διάκριση ανάμεσα σε τελεολογικά συστήματα «αστι-

κού» και «προαστικού» τύπου. Στον προαστικό τύπο δεν υπάρχει η Χεγκελιανή «πανουργία του λόγου». Το πέρας ταυτίζεται με τους σκοπούς των δρώντων, με τις αξίες που συγκροτήθηκαν στην αφετηρία της πράξης.

Αντίθετα, στο αστικό μοντέλο, δεν είναι αυτονόητη η εκπλήρωση των σκοπών όταν το αφετηριακό σημείο συγκροτείται από την ατομική αντίληψη των αρετών. Υφίσταται έντονη διαφορά μεταξύ των ατομικών προσανατολισμών και του τελικού αποτελέσματος. Στο πέρας της διαδικασίας οι κοινωνικές αξίες μπορεί να έρχονται σε σύγκρουση με τις ατομικές αξίες. Πίσω από το πρόβλημα της συγκρότησης των κοινωνικών αξιών, προβάλλει το πρόβλημα των κοινωνικών σχέσεων. Η σύσταση των κοινωνικών μηχανισμών διαμορφώνεται μέσα από τις αντιθέσεις και το *ουσιώδες* της κοινωνίας δεν διαμορφώνεται από έναν *κατάλογο αρετών*, αλλά προκύπτει μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις.

Ο Popper δεν τοποθετείται στο πρόβλημα των περιεχομένων τα οποία προκύπτουν από τις εξελίξεις. Δεν αναλύει πώς προκύπτουν οι «δικές» του αξίες, πώς συγκροτείται ο τύπος της «ανοικτής κοινωνίας», σύμφωνα με τα δεδομένα της επιστήμης, και ποιές είναι οι αξίες της. Μόνο πρόβλημα για την «ανοικτή κοινωνία» του Popper αποτελεί η βία και ο καταναγκασμός. Όμως η ίδια η φύση της «ανοικτής κοινωνίας» παραμένει αφηρημένη, χωρίς να προσεγγίζεται το θέμα των προνομίων και των «εσωτερικών» μηχανισμών καταναγκασμού της ίδιας της «ανοικτής κοινωνίας».

Στην κριτική του προς τον Hegel ο Popper ισχυρίζεται ότι ο Hegel παραβιάζει το κριτήριο της επιστημονικότητας για την κοινωνία. Το παραβιάζει, όχι μόνο παραγνωρίζοντας το κριτήριο της εμπειρίας, ως κριτήριο κατά πόσο μια απόφαση βρίσκεται μέσα στα όρια του Λόγου ώστε να μην αποβαίνει δογματισμός, αλλά γιατί, κατά τη γνώμη του, δεν τηρεί ούτε τα στοιχειώδη αξιώματα της λογικής. Με τον τύπο της διαλεκτικής του ο Hegel κατηγορείται ότι δεν σέβεται την αρχή της αντίφασης. Ο Popper επικρίνει τον Hegel ότι αποδέχεται το αρνητικό ως ένα στοιχείο θετικό για την πορεία της ολότητας. Εδώ ακριβώς η κριτική αναφέρεται στην ισχύ της θεωρίας της διαψευσιμότητας. Ενώ το αρνητικό-εμπειρικό οφείλει να είναι στοιχείο διάψευσης της θεωρίας, ο Hegel το «ενσωματώνει» λογικοποιώντας το, μέσα στην ολότητα. Το αρνητικό ενισχύει κατ' αυτό τον τρόπο τη θεωρητική κατασκευή του Hegel, εμποδίζοντας, σύμφωνα με τον Popper, την πρόοδο στη γνώση.

δ. Η κριτική του Popper στον Μαρξικό τελεολογισμό και ουσιολογισμό

Η κριτική και η αντιπαράθεση του Popper προς τον Marx μπορεί να αναδείξει ακόμα εναργέστερα ορισμένα στοιχεία της μεθοδολογικής προσέγγισης του Popper και να εμφανίσει παράλληλα σημαντικές απόψεις που αναδύονται μέσα από την κριτική αυτή και οι οποίες προσδιορίζουν καίρια πολιτικο-κοινωνικά συστατικά στοιχεία της «ανοιχτής κοινωνίας».

Ο Popper διαμορφώνει την κριτική του προς τον Marx με βάση τα ουσιώδη περιεχόμενα της κριτικής του προς την τελεολογία και την ουσιολογική μέθοδο.

Σ' αυτά τα πλαίσια ο Popper:

- Διατυπώνει μια συγκεκριμένη ιδέα για το περιεχόμενο του ουσιολογισμού, συνδέοντάς το με τον μαρξικό υλισμό. Από την κριτική αυτή προκύπτει η σχέση του Popper με την κοινωνική-τεχνολογική εξέλιξη.

- Εκθέτει τη θεωρία των «τριών βημάτων», προχωρώντας σε διαχωρισμό της Μαρξικής «κατασκευής» σε επίπεδα, και επιχειρεί, μέσα από επιλεκτικές «προσβάσεις», να συμφωνήσει με πλευρές της ανάλυσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, όπως την διατυπώνει ο Marx.

Ο Popper διακρίνει στο μεθοδολογικό πρότυπο του Marx τρία καθορισμένα επίπεδα:

- Το πρώτο επίπεδο αφορά το υλικό στρώμα, που συγκροτεί κατά Marx την πραγματική ουσία της όλης κατασκευής και που εκφράζεται με τα παραγωγικά μέσα, δηλαδή, κατά τον Popper, με τις μηχανές.

- Από το πρώτο επίπεδο καθορίζεται το δεύτερο επίπεδο, που αφορά τις σχέσεις των ανθρώπων με την υλική βάση.

- Το τρίτο επίπεδο περιλαμβάνει τις ιδεολογικές ορίζουσες και αντιλήψεις, που διατρέχουν το κοινωνικό όλο.

Η διάκριση στην οποία προβαίνει ο Popper περιέχει ουσιώδεις αφαιρέσεις από το περιεχόμενο της Μαρξικής κατασκευής. Η αναγνώριση του Marx από τον Popper συντελείται μέσα από μια καθαρά οικονομιστική οπτική. Ο Popper διαγράφει στην κριτική του μια ριζική τομή μεταξύ παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων, μη εντάσσοντας την εργατική δύναμη στο σύνολο των παραγωγικών δυνάμεων και καθορίζοντας ως παραγωγικές δυνάμεις τα μηχανικά μέσα παραγωγής. Μ' αυτή την επιλογή ο Popper επιχειρεί να προσδώσει μια απόλυτη αυτονομία στις σχέσεις παραγωγής και να αποκόψει κάθε οργανική σχέση

μεσολάβησης μεταξύ των δύο πρώτων επιπέδων της κριτικής του ανάλυσης για τον Marx.

Τα κείμενα στα οποία παραπέμπει ο Popper, ως υπόδειγμα μαρξιστικής ιδεολογίας, είναι κυρίως εκείνα της *Αθλιότητας της Φιλοσοφίας*. Ο Popper αποδέχεται την εξέλιξη του τεχνικού μέσου και τη διαμόρφωση ευρύτερων σχέσεων στην κοινωνία, οι οποίες συναρτώνται με το τεχνικό μέσο. Όμως ο Popper προσδίδει κυρίαρχη έμφαση στη *χρηστική αξία* του τεχνικού μέσου. Διαμορφώνει μια αντίληψη που αφορά τη σχέση του τεχνικού μέσου με τις «ανταλλακτικές» μορφές που προσλαμβάνει αυτό και ερευνά τις συνθήκες ανταλλαγής και τη σχέση του τεχνικού μέσου με το επίπεδο ανάπτυξης του καταμερισμού της εργασίας.

Στον Marx όμως το τεχνικό μέσο δεν συνδέεται με σχέσεις επιφάνειας με την κοινωνική λειτουργία. Ο ίδιος ο τύπος της τεχνικής είναι συγκεκριμένος προς τις κυρίαρχες σχέσεις του κοινωνικού σχηματισμού. Το τεχνικό μέσο διαπερνάται από την κυρίαρχη αντίθεση κεφαλαίου-εργασίας και διαμορφώνει παραγωγικούς και κοινωνικούς όρους σ' ολόκληρο το πλέγμα παραγωγής, ανταλλαγής και διακίνησης των προϊόντων. Στον Popper αντίθετα υπάρχει ένας έντονος τεχνικισμός. Η παραγωγική δύναμη λειτουργεί ως κατηγορία αυτόνομη στο δίπολο: παραγωγική δύναμη-κοινωνική σχέση. Κατά συνέπεια, τόσο η αξιολογική επιλογή, όσο η συγκρότηση των θεσμών από τον Popper κυριαρχείται από τον ίδιο τεχνικισμό και αγνοείται η κοινωνική σχέση.

Επιχειρώντας να ανασυνθέσει τη Μαρξική κατασκευή ο Popper επιλέγει ως αφετηρία το 3ο επίπεδο. Ο Popper δέχεται ότι οι αξίες τις οποίες προασπίζεται ο Marx, συνιστούν «καλά συμπεράσματα», από τα οποία μπορεί να επηρεασθεί και η δική του ανάλυση. Στην πράξη όμως η όλη Μαρξική κατασκευή απορρίπτεται. Όταν μεταβαίνει στα επόμενα επίπεδα ο Popper, προασπιζόμενος ως θεωρητικός την αξία της κοινωνικής ελευθερίας, διαπιστώνει ότι τα θεσμικο-κοινωνικά «μεγέθη» που αναπτύσσει ο Marx οδηγούν σε τέτοιες εντάσεις, ώστε θα οδηγηθούμε αναπόφευκτα σε επαναστατικές διαδικασίες.

Κατ' ουσία εκείνο που προασπίζει ο Popper είναι το ΤΩΡΑ. Όταν η ανάλυσή του πλησιάζει προς το παρόν αυτοαναιρείται. Το ενδιαφέρον του Popper εστιάζεται στη δυνατότητα ατομικής συμμετοχής μέσα στους σύγχρονους θεσμούς και κάθε άλλου τύπου ανάλυση κρίνεται περιττή, εφόσον έχει διαμορφωθεί το θεσμικο-κοινωνικό ΤΩΡΑ.

ι. Ο χωρισμός πολιτικού και κοινωνικού στοιχείου

Ο Popper διατυπώνει στην κριτική του προς τον Marx το επιχείρημα ότι ο Marx διαπλέκει τις μεθοδολογικές του αναλύσεις με εμπειρικές προσεγγίσεις, ώστε να υφίσταται πρόβλημα μεθοδολογικής «καθαρότητας». Το ίδιο όμως επιχείρημα μπορούμε να προβάλουμε και ως κριτική προς τον Popper οι μεθοδολογικές αρχές του οποίου, όταν προσεγγίζουν πραγματικά στοιχεία, επικυριαρχούνται από έναν έντονο εμπειρισμό. Σε σημείο μάλιστα ώστε να δημιουργούνται έντονες αντιφάσεις όσον αφορά τον βαθμό της αποδοχής ή όχι του ρόλου του κράτους από τον Popper ή ακόμα εάν στους κανόνες της ανοιχτής κοινωνίας επικρατεί τελικά το ατομικό στοιχείο, ή προβάλλεται ως καθορίζουσα σχέση ισορροπίας η κοινωνική συναίνεση.

Στο πρόβλημα της κοινωνικής επανάστασης ο Popper προτείνει δικό του ορισμό, σύμφωνα με τη μεθοδολογική του σκοπιά. Για να συγκροτηθεί η έννοια της κοινωνικής επανάστασης, θα πρέπει να αφαιρεθεί το αξιολογικό στοιχείο –ο σοσιαλισμός– και να διατηρηθεί το φορμαλιστικό στοιχείο της βίας. Αυτό το τυπικό-φορμαλιστικό στοιχείο το συγκρίνει ο Popper προς τις αρχές συγκρότησης της «ανοιχτής κοινωνίας». Ενώ η Μαρξική αντίληψη εκκινεί από τη διαδικασία συγκρότησης του καταμερισμού της εργασίας για να προχωρήσει προς τη θεσμική σύσταση, ο Popper διατηρεί το τυπικό στοιχείο στη συγκρότηση των θεσμών. Η αποσύνδεση του θεσμικού πλέγματος από τις θεμελιώδεις παραγωγικές σχέσεις, οδηγεί τον Popper στην αμφισβήτηση των κοινωνικών θεμελίων του τρόπου παραγωγής, καθώς και του περάσματος από ένα τρόπο παραγωγής σε άλλον.

Με τη διατύπωση των 7 θέσεων ο Popper προβαίνει σε χωρισμό του κοινωνικού από το πολιτικό στοιχείο και αποδίδει κυρίαρχη προτεραιότητα στο πολιτικό²⁴. Με τον πολιτικό αυτό φορμαλισμό ο Popper επιδιώκει να κατοχυρώσει την αστική δημοκρατία. Ζητεί τον διάλογο, όμως εκείνοι που απειλούν την ανοικτή κοινωνία θα πρέπει να αποκλεισθούν.

Τα κριτήρια θεμελίωσης της προτεραιότητας του πολιτικού στοιχείου δεν στηρίζονται στις συνθήκες και παραμένουν ασθενή. Τα «καλά κριτήρια» αναζητούνται στην εμπειρική πρακτική, εφόσον διασφαλίζουν την συνεννόηση, το διάλογο και συμβάλλουν στη λειτουργία της ανοιχτής κοινωνίας.

Την ίδια μέθοδο αντιστροφής του πεδίου θεμελίωσης ακολουθεί ο Popper στη σχέση μεταξύ πολιτικής και οικονομικο-κοινωνικής διάρθρωσης. Ο Popper αποδέχεται τις βασικές Μαρξικές

αναλύσεις για την αντίθεση μεταξύ του αυξανόμενου πλούτου και της αθλιότητας μεγάλων μαζών, που χαρακτηρίζει το καπιταλιστικό σύστημα. Εκείνο που δεν αποδέχεται ο Popper είναι η συγκεντροποίηση των παραγωγικών μέσων και του πλούτου και πιστεύει ότι το κράτος μπορεί να προχωρήσει στη λήψη αντιμονοπωλιακών μέτρων.

Η Μαρξική θεωρία της αξίας δεν αρκεί κατά τον Popper για να ερμηνευθεί η έννοια της εκμετάλλευσης. Την έννοια αυτή ο Popper την χαρακτηρίζει ως ουσιολογική ή μεταφυσική. Κατά τον Popper η διαμόρφωση των δομών του καπιταλιστικού συστήματος δεν επιτρέπει άκρατες και μη ελεγχόμενες καταστάσεις. Η πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους δεν μπορεί να συνιστά μια νομοτελειακού τύπου θεμελίωση, όπως συμβαίνει στη Μαρξική «πρόβλεψη», καθόσον και οι ίδιοι οι κάτοχοι κεφαλαίου και μέσων παραγωγής επιδιώκουν να την αποφύγουν. Σύμφωνα με την αξιολόγηση του Popper δεν υφίστανται ισχυρά ερείσματα στη θεωρία του Marx, που αγνόησε το στοιχείο παρέμβασης του αστικού κράτους και στηρίχθηκε αποκλειστικά στη θεωρία της αξίας. Η προσέγγιση του Marx χαρακτηρίζεται από τον Popper ως ιστορική και με την έννοια ότι αποτελεί τον «μανδύα» πίσω από τον οποίο αναδύεται η Φιλοσοφία του Hegel, αποτελεί εμφανή κίνδυνο για την «ανοιχτή κοινωνία»²⁵.

ii. Η Μαρξική «προφητεία»

Στο πρόβλημα της κριτικής στον Marx, καταλογίζεται από τον Popper μια βασική ένταση στο Μαρξικό έργο μεταξύ ακτιβισμού και ιστορικισμού. Μέσα από την κριτική του ο Popper υποδεικνύει τη δική του θεωρία για την ηθική. Βασικό «κλειδί» για την ανάλυση του Popper, αποτελεί ο μεθοδολογικός ατομισμός. Στηρίζεται στην αντίληψη ότι τα ιστορικά και κοινωνικά προβλήματα λύνονται από τη μεθοδολογική αφετηρία των μεμονωμένων ατόμων. Οι θεσμοί και η κοινωνία «κατασκευάζονται» από αυτή τη μεθοδολογική αφετηρία και η κριτική των θεσμών στηρίζεται ακριβώς σ' αυτή τη μεθοδολογική αρχή.

Ο Popper καταλογίζει στον Marx ότι ο ίδιος ως άτομο συγκροτεί μια θεωρία, ξεκινώντας από την δική του «κρυφή» ηθική επιλογή: Ποιά είναι αυτή η επιλογή; Ότι από τον ρου της ιστορίας προκύπτει το δέον, και αυτό το δέον συνιστά μια βασική και δεσμευτική ηθική επιλογή υπέρ του μέλλοντος. Σ' αυτή την κατασκευή του Marx ο Popper καταλογίζει ένα επικίνδυνο ιστορικισμό: ένα είδος «προφητείας», αφού διαμορφώνεται από τον Marx μια

θεωρία για την αντικειμενική εξέλιξη της ιστορίας, ανεξάρτητη από τις πράξεις των ατόμων. Η εξέλιξη θα έλθει με βάση νόμους, στην ισχύ των οποίων η επιλογή του ατόμου δεν έχει μεγάλη σημασία. Το μόνο που μπορεί να κάνει είναι να συμβάλει στην επιτάχυνση του ιστορικού ρου.

Εξαφανίζεται μ' αυτό τον τρόπο το ηθικό στοιχείο στη δράση των ατόμων. Ο Popper επισημαίνει ότι ο Marx θέλει να ανατρέψει τα επικρατούντα απάνθρωπα στοιχεία προβαίνοντας σε μια βασική ηθική επιλογή: Συγκροτώντας μια θεωρία «μεροληπτική», υπέρ του να ξεπερασθεί η κατάσταση και να εξελιχθεί η κοινωνία.

Ο ακτιβισμός, σε αντίθεση με τον Μαρξικό «ιστορικισμό», θεωρείται θετικός για τον Popper, γιατί τα άτομα δρουν κατασκευάζοντας τη μοίρα τους. Ο Popper αποδέχεται ότι ναι μεν ισχύει ένας ηθικός σχετικισμός – αφού σε κάθε ιστορική κοινωνία προκύπτουν ανάλογες ηθικές δεσμεύσεις. Όμως ένας επιστήμονας που διαβλέπει τις εξελίξεις κάνει την *επιστημονική του πρόβλεψη* και *πάνω σ' αυτή την επιστημονική του διαπίστωση* οφείλει να στηρίζει το ηθικό του κριτήριο. Τα δεδομένα της επερχόμενης περιόδου λοιπόν οφείλουν να εκλαμβάνονται ως κριτήρια της ηθικής. Σε περίπτωση που διαπιστώνονται «κακές» εξελίξεις θα πρέπει να αντιμετωπισθούν με τα δικά μας ηθικά κριτήρια. Όταν λοιπόν η πρόβλεψη είναι ότι οι εξελίξεις οδεύουν προς χειροτέρευση, υφίσταται ένταση μεταξύ επιστημονικού και ηθικού κριτηρίου. Ο Popper καταλογίζει ιστορική «δειλία» στον Marx, κατηγορώντας τον ότι ακολουθεί, σύμφωνα με την πρόβλεψή του, τον ισχυρότερο. Ο Popper αποφαινεται τελικά ότι ο Marx έχει «κρυμμένη» ηθική θεωρία και αναζητεί μια επιστημονική θεωρία –«προφητεία» κατά Popper– για να την «νομιμοποιήσει».

iii. Το στοιχείο της εξέλιξης στον Popper

Η μεθοδολογική αρχή του Popper δεν μπορεί να αντιμετωπίσει το πρόβλημα ότι ηθικές ιδέες παράγονται και συνδέονται με κοινωνικές σχέσεις. Τη σχέση αυτή μεταξύ κοινωνίας και ηθικής, ο Popper την αντιμετωπίζει περισσότερο από την οπτική των σκοπών που καθορίζει η κοινωνία και επισημαίνει ότι η κοινωνική θεωρία πρέπει να δεσμεύεται από «καλούς» σκοπούς οι οποίοι θα έχουν πρωταρχικό ρόλο. Ο Popper επικαλείται επανειλημμένα την ορθολογική μέθοδο, όμως δεν μπορεί να θεμελιώσει ένα πλέγμα ορθολογικών κριτηρίων²⁶. Τοποθετείται αφηρημένα υπέρ

του ορθού λόγου και μετά ζητεί να προσεγγίσουμε τα πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα μαζί με όσους συμφωνούν και έχουν αποδεχθεί τους «καλούς» σκοπούς. Επιδίωξη όλων αυτών είναι να προβλεφθούν οι συνέπειες και να αξιολογηθούν.

Όμως και πάλι οι συνέπειες αυτές θα είναι μη θεμελιώσιμες σε αξίες, που είτε τις αποδεχόμεθα είτε όχι. Ο Popper δεν ξεχωρίζει την παραγωγή από τον παραγωγό, την αξιολογική πράξη από την αξία και αρνείται τη δέσμευση σε κοινωνικο-ιστορικό επίπεδο. Όλες οι επιμέρους «αξίες» εξισώνονται, γιατί δεν υπάρχει σημείο δεσμευτικής συγκρότησης του ίδιου του ακτιβισμού, τον οποίο επικαλείται ο Popper. Φαινόμενο και ουσία συνεφέρονται.

Σ' αυτό το σημείο η κριτική του ιστορικισμού στην οποία προβαίνει ο Popper περιέχει η ίδια το ιστοριστικό στοιχείο. Ο Popper αρνείται ότι από τις συνθήκες μπορεί να εξαχθεί το νέο στοιχείο της εξέλιξης. Η μεθοδολογία αυτή δεν μπορεί να μας οδηγήσει μακριά γιατί χάνουμε, ισχυρίζεται ο Popper, το καινούργιο –ιδιόμορφο– στοιχείο. Μ' αυτό τον τρόπο εγκαταλείπει τις συνθήκες και τονίζει το στοιχείο του νέου, του δημιουργικού, αποδεχόμενος στην ουσία ότι μπορούμε να αντιμετωπίσουμε το φαινόμενο πέρα από τις συνθήκες θεμελίωσής του, οπότε προκύπτει μια σχετική αυτονομία στο νέο στοιχείο. Η αντίληψη αυτή οδηγεί σε ανορθολογική θεμελίωση, γεγονός που έχει απορρίψει ο ίδιος ο Popper. Ο Popper κινείται μεθοδολογικά σε μια συγκεκριμένη ολότητα: Το ειδικό δεν έχει οργανικές συνδέσεις, δεν υπάρχει σύνδεση φαινομένων, θεωρίας και ουσίας. Υπάρχει μόνο, ως γενική επικάλυψη της ηθικής των σκοπών κ.λ.π., μια μη συγκροτούμενη γενικότητα.

Μεθοδολογικές συγκλίσεις και μετατοπίσεις μεταξύ Hayek και Popper

Η μεθοδολογική προσέγγιση των Hayek και Popper στο πεδίο των κοινωνικο-επιστημονικών φαινομένων, χαρακτηρίζεται τόσο από ευδιάκριτες συγκλίσεις, όσο και από εμφανείς «μετατοπίσεις», που παρατηρούνται στη διάρκεια των ερευνητικών τους ενδιαφερόντων.

Ο μεθοδολογικός ατομισμός στον Hayek –όπως και στους M. Weber και V. Mises– θεμελιώνεται σ' ένα κυριαρχούντα υποκειμε-

νικό προσανατολισμό και αναφέρεται στην υποκειμενική σημασία την οποία τα δρώντα άτομα αποδίδουν στις πράξεις τους. Αντίθετα, στο μεθοδολογικό ατομικιστικό πρότυπο του Popper υπάρχει μια σημαντική μετατόπιση προς ένα τύπο αντικειμενικής διάστασης του κοινωνικού (objectivism).

Ο Popper εμμένει στην άποψη ότι η μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών πρέπει να απαλλαγεί από κάθε είδους υποκειμενισμό και ψυχολογισμό, στοιχεία που ανάγουν –κατά τον Popper– τα ιστορικά και κοινωνικά φαινόμενα σε μια αφηρημένη «ανθρώπινη φύση» ή σε νόμους ενός απροσδιόριστου «ψυχοπνευματικού εγώ». Οδηγούμεθα μ' αυτό τον τρόπο –εμμένει ο Popper– να προσδιορίζουμε μια αφηρημένη γενετική αρχή, ως πηγή των κοινωνικών φαινομένων, με αποτέλεσμα ο αθεμελίωτος αυτός ψυχολογισμός να μην μπορεί να προσεγγίσει τις μη σκόπιμες συνέπειες των κοινωνικών πράξεων.

Για να θεμελιώσει ο Popper τον τύπο της αντικειμενικής διάστασης του κοινωνικού καταφεύγει στη γνωστή θεσμολογική του προσέγγιση και στην παραδοχή ότι οι ανθρώπινες πράξεις μπορούν να ερμηνευθούν με τους όρους της *κατάστασης*, στα πλαίσια της οποίας λαμβάνουν χώρα. Με τη θεμελίωση αυτή, ο Popper επιχειρήσει να διαμορφώσει μεσολαβήσεις μεταξύ του ατομικού και του κοινωνικού στοιχείου και να αποδώσει στις συγκεκριμένες ιστορικο-κοινωνικές συνθήκες και μορφές, ένα τύπο ορθολογικότητας που θα στηρίζεται τυπικά στην ατομικότητα.

Το μεθοδολογικό πρόβλημα που αναδύεται στο σημείο αυτό είναι ότι η συμπεριφορά των ατόμων, οι στάσεις και οι επιθυμίες δεν μπορούν να κριθούν με τους όρους ενός εξωτερικού ορθολογικού πράττειν που διαμορφώνει ο ερευνητής. Οι σχέσεις και οι διαδικασίες μεταξύ των ατόμων είναι «εσωτερικές», όπως εσωτερική είναι και η σχέση των ατομικών συμπεριφορών και των εννοιών με τις οποίες οι συμπεριφορές αυτές συλλαμβάνονται. «Η εσωτερική σχέση που υπάρχει μεταξύ των πράξεων ενός ανθρώπου και των εννοιών που καθορίζουν τη λύση αυτών των πράξεων, θέτουν υπό αμφισβήτηση τον μεθοδολογικό ατομισμό του Popper»²⁷. Κατά τον O'Hear στο σημείο αυτό διασπάται η ενότητα της μεθόδου του Popper και η αντίθεση μεταξύ ατομισμού και ολισμού αμβλύνεται²⁸. Η αιτιακή εξήγηση του μοντέλου του Popper δεν μπορεί να εφαρμοσθεί στην περίπτωση των αποκλίσεων των υποκειμενικών πράξεων από ορθολογικά σχήματα και πρότυπα. Σ' αυτό το σημείο η αιτιακή εξήγηση δεν έχει θέση και καλύπτεται από μια μεθοδολογία που αποβλέπει στην κατανόηση («*verstehen*»).

Παρόμοια προβλήματα εμφανίζονται στις σχέσεις των μοντέλων του κοινωνικού πράττειν με την ίδια την κοινωνική πραγματικότητα. Ο Popper δεν διευκρινίζει αν τα μοντέλα αυτά συνδέονται με μια οργανική –εσωτερικού τύπου– σχέση με την κοινωνική πραγματικότητα, ή «δανείζονται» τους θεωρούμενους ως ορθολογικούς άξονες της πραγματικότητας, για να διαμορφώσουν το δικό τους ερμηνευτικό σύστημα.

Είναι δυνατόν όμως ένα μοντέλο που διαμορφώθηκε με κυρίαρχα στοιχεία υποκειμενικότητας, να διεκδικεί αξιολογική και επιστημονική εγκυρότητα απέναντι στα ουσιώδη περιεχόμενα των κοινωνικών σχέσεων, των οποίων «ορθολογικά» στοιχεία έχει ιδιοποιηθεί επιλεκτικά και να περιθωριοποιεί ταυτόχρονα την κοινωνική πραγματικότητα, θεωρώντας την ως βοηθητική παράμετρο σύστασης του κοινωνικού μοντέλου; Γι' αυτό και η *κοινωνική πραγματικότητα* παραμένει *ανεξήγητη* και λαμβάνεται υπόψη στο βαθμό και στον τρόπο που επηρεάζει την κοινωνική πράξη. Πάντως από τη μεθοδολογική αυτή αντιφατικότητα προκύπτει ότι ο μεθοδολογικός ατομισμός του Popper δεν μπορεί να εφαρμοσθεί χωρίς να ανατρέχει και να συνδέεται με τύπους συλλογικών εννοιών. Στον Popper η κριτική και η επαλήθευση μέσω της διαψευσιμότητας εμφανίζεται ως ένα είδος καθολικής «αρνητικότητας»²⁹, όπου η απόρριψη του περιεχομένου μιας θεωρίας συνδέεται με την –προσωρινή μέχρι της διαψεύσεως– επικράτηση μιας έτερης θεωρητικής δομής.

Στην περίπτωση του Popper η «αρνητικότητα» αυτή, εκφράζει μια εξωτερικού τύπου σχέση, όπου η μια κατασκευή διαψεύδει και αντικαθιστά μια προηγούμενη χωρίς να προκύπτει από μια *εσωτερικού χαρακτήρα ανάδυση*, οπότε η υπέρβαση των αντιφάσεων της πρώτης θεωρίας θα επέτρεπε την *ανακατασκευή* και θεμελίωσή της σε μια νέα ορθολογική βάση. Σύμφωνα με τη μεθοδολογική αρχή του Popper δεν υφίσταται οργανικός χαρακτήρας μεταξύ των θεωρητικών δομών, αλλά πρόκειται μάλλον για μια εξωτερική αντιπαράθεση μεταξύ γνωστικών «μορφωμάτων».

Αντίθετα μ' αυτή τη θεμελίωση ο μεθοδολογικός ατομισμός του Hayek αποβλέπει στη συγκρότηση συλλογικών εννοιών, εκκινώντας από τα ατομικά στοιχεία και από τις σχέσεις που μας είναι γνωστές ανάμεσα στα στοιχεία αυτά. Αυτές οι συλλογικές έννοιες στις κοινωνικές επιστήμες δεν αναφέρονται και δεν αντιστοιχούν σε συγκεκριμένες κοινωνικές οντότητες ή σε επί μέρους ιδιότητες των οντοτήτων αυτών. Κατά τον Hayek οι κοινωνικοί θεσμοί και οι επιμέρους κοινωνικές ολότητες όπως το κράτος, η πόλη ή τα μέσα παραγωγής δεν συνιστούν αντικειμενικά

και δεδομένα φαινόμενα.

Γι' αυτό και οι συλλογικές έννοιες συνιστούν απλές μεθοδολογικές κατασκευές για την κατανόηση των θεσμικών αυτών ολοτήτων και πάντα σε αναφορά με τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των ατόμων, τα οποία συνδέουν τη δραστηριότητά τους με τις ολότητες αυτές. «Η κοινωνία που γνωρίζουμε είναι διαμορφωμένη σύμφωνα με τις γνώμες και τις ιδέες που οι άνθρωποι έχουν γι' αυτή»³⁰.

Οι μεθοδολογικές μετατοπίσεις

Οφείλουμε πάντως να επισημάνουμε τις σημαντικές μεθοδολογικές μετατοπίσεις, που εμφανίζονται σε μια ύστερη περίοδο, τόσο στον Popper, όσο και στον Hayek. Ως κοινό σημείο των μετατοπίσεων αυτών μπορεί να προσδιορισθεί η απομάκρυνση από τον «αυστηρό» μεθοδολογικό ατομισμό και η προσφυγή σε μεθοδολογικά εργαλεία ολιστικού χαρακτήρα, τα οποία χρησιμοποιούνται ως ευρύτερα πλαίσια υποστήριξης των αρχών του μεθοδολογικού ατομισμού.

α. Η «γενική τάξη» του συνόλου στον Hayek

Η «μετατόπιση» αυτή στον Hayek, εκκινεί ήδη από τη δεκαετία του 1950 (άρθρο «Degrees of explanation», 1955) και ολοκληρώνεται στη δεκαετία του 1960 (*Studies in Philosophy, Politics and Economics*, 1967). Στη διαδρομή του αυτή ο Hayek εγκαταλείπει ουσιαστικά μεθοδολογικά «εργαλεία» που χρησιμοποίησε για τη συγκρότηση των στοιχείων της «αυθόρμητης τάξης».

Υποστηρίζει τώρα ότι τα αντικείμενα της έρευνας των κοινωνικών επιστημών, δεν μπορούν να προσεγγισθούν από μια αυστηρά υποθετική-παραγωγική μέθοδο. Σ' αυτό το σημείο ο Hayek προβαίνει σε μια μεθοδολογική ανακατασκευή και αποδέχεται ότι τα επιμέρους στοιχεία σύνθετων φαινομένων δεν μπορούν να προσεγγισθούν από τη μερικότητα της απλής παρατήρησης, αλλά πρέπει να επιστρατευθούν προς τούτο συνθετότερες μέθοδοι όπως είναι η κυβερνητική και οι θεωρίες των συστημάτων.

Στη θέση της αναγωγικής μεθόδου ο Hayek επικαλείται τώρα δομημένους μηχανισμούς που παράγουν τα επιμέρους φαινόμενα. Ο προσδιορισμός κανόνων συμπεριφοράς στο ατομικό επίπεδο είναι δυνατός μόνο μετά τη συγκρότηση της «γενικής τάξης» του συνόλου. Αυτή η «γενική τάξη» του συνόλου υπερβαί-

νει –κατά τον Hayek– το άθροισμα των κανονικοτήτων που προσεγγίζουν τις ατομικές πράξεις, γι' αυτό και δεν μπορεί να αναχθεί στις κανονικότητες αυτές.

Ο αναπροσδιορισμός του Hayek οδηγεί –σύμφωνα με την κριτική που ασκεί ο Watkins– σε ένα ιδιότυπο λειτουργιστικό πρότυπο, το οποίο προσεγγίζει τους κοινωνικούς θεσμούς από την οπτική της συμβολής τους στη διατήρηση της ολότητας³¹.

Από μια παράπλευρη κριτική ο Latsis κατηγορεί τον Hayek ότι στην περίοδο αυτή μόνο κατ' επίφαση μπορεί να επικαλεσθεί τους τύπους μιας ορθολογιστικής ατομικιστικής προσέγγισης. Η μετατόπιση του Hayek μάλιστα στο πεδίο των σύνθετων φαινομένων αναφέρεται σε θέματα «σταθερότητας», και «αρμονικής λειτουργίας» της γενικής τάξης του συνόλου, με συνέπεια να αποκτά αυστηρά λειτουργιστικό χαρακτήρα³².

6. Οι αντιφάσεις της θεσμολογικής προσέγγισης του Popper

Είναι εμφανές το μεθοδολογικό πρόβλημα που αναφύεται στον Popper, όταν επιχειρεί να διαμορφώσει θεσμικές μεσολαμβάνσεις. Στον Popper ο θεσμός συνιστά μια μη διευκρινισμένη έννοια. Ο θεσμός εκφράζει μια νομιμο-πολιτική πραγματικότητα όπως π.χ. οι νόμοι που διατυπώνουν νομικές ρυθμίσεις για τη διευθέτηση των επιμέρους συγκρούσεων συμφερόντων ή διευθετήσεων. Ο Popper επικαλείται τη θεσμολογική προσέγγιση για να την αντιπαραθέσει στον ψυχολογισμό. Όμως αναφύεται σ' αυτό το πλαίσιο σύγκρουση με τον μεθοδολογικό ατομισμό του Popper. Όταν ο Popper διατυπώνει την άποψη ότι «η ανθρώπινη φύση ποικίλει σημαντικά σύμφωνα με τους κοινωνικούς θεσμούς, γι' αυτό η μελέτη της προϋποθέτει την κατανόηση αυτών των θεσμών»³³, ή ακόμα αποφαίνεται ότι «οι πράξεις μας δεν μπορούν να εξηγηθούν χωρίς αναφορά στο κοινωνικό περιβάλλον, στους κοινωνικούς θεσμούς και στους τρόπους λειτουργίας τους»³⁴, τότε προκύπτει συγκρουσιακή σχέση του θεσμολογισμού με τον μεθοδολογικό ατομισμό και αναφύεται στον Popper πρόβλημα μεθοδολογικής σύστασης του αντικειμένου, γεγονός που αποδυναμώνει το ουσιώδες περιεχόμενο της θεσμολογικής προσέγγισης του Popper. Άλλωστε οι θεσμοί της ατομικής ιδιοκτησίας ή των σχέσεων της αγοράς δεν συνιστούν απλές ρυθμίσεις, αλλά θεσμοθετούν το ίδιο το υποκείμενο. Φορέας των θεσμών αυτών είναι η ίδια η κοινωνία που αυτο-αναδύεται μέσα από τις νομικές ρυθμίσεις, αλλά και οι κοινωνικές σχέσεις, που νομιμοποιούνται

μέσα στο θεσμικό πλέγμα.

Ο Popper κατηγορεί τον Marx ότι αρνείται να κατανοήσει το κοινωνικό στοιχείο ως αποτέλεσμα συνειδητών πράξεων και επικαλείται σχέσεις που προκύπτουν «πίσω από τις πλάτες» των δρώντων, ώστε το αντικείμενο να προκύπτει από μια μη συνειδητή διαδικασία. Ο Popper στη δική του προσέγγιση τονίζει το συνειδητό πολιτικό στοιχείο σε αντίθεση με το «ασύνειδο» κοινωνικό. Εμμένει σε τύπο αντικειμένου που προκύπτει συνειδητά και το οποίο διαμορφώνουν οι δρώντες. Πάντως το ιστορικό αντικείμενο μέχρι τώρα δεν αποτελεί «προϊόν» επιστημονικής θεωρίας. Μέσα όμως στους θεσμούς, μέσα από τις πράξεις των δρώντων είναι δυνατόν να συγκροτηθούν αντικείμενα που να αντέχουν στα κριτήρια της επιστημονικής θεωρίας. Η πολιτική πρόταση του Popper, που προκύπτει μέσα από τις μεθοδολογικές του αρχές, είναι ο θεσμός του κράτους. Αυτός ο θεσμός θα επιτρέψει το δημοκρατικό έλεγχο στην κοινωνική πρακτική και θα συμβάλει στον εξορθολογισμό του αντικειμένου, μέσω της πολιτικής³⁵. Ιεραρχώντας αξιολογικά το κράτος ο Popper ασκεί παράλληλα κριτική προς τον άκρατο φιλελευθερισμό. Ο Popper θεωρεί ότι η *συλλογική ελευθερία* είναι οργανωμένη ως κράτος στις σύγχρονες κοινωνίες. Και ότι αυτός ο θεσμός θα πρέπει να αποτελέσει φραγμό στην όποια αυθαιρεσία.

Το πρότυπο του Popper δεν αποτελεί ένα αυστηρό φιλελεύθερο μοντέλο. Στο πεδίο της πράξης δέχεται θετικά κριτήρια και ρυθμιστικές ιδέες που μπορούν να συγκροτήσουν μεταρρυθμιστικά προγράμματα με τη συμμετοχή του πολίτη, μέσα σ' ένα νομικό πλαίσιο που μπορεί να γίνει κατανοητό από τον πολίτη και του οποίου η λειτουργία να είναι *προρρησιμη*³⁶.

Ο Popper δεν αρνείται τον ανασχεδιασμό του πλαισίου υποθέσεων στη θεωρία της διαψευσιμότητας. Όμως σήμερα υφίσταται ένα πλαίσιο υποθέσεων, μέχρι αυτές να διαψευστούν. Αυτό το πλαίσιο μας παρέχει ασφάλεια, γιατί υπάρχει ένα πλέγμα σχέσεων που μεταβάλλεται μέσα από σταδιακές μεταρρυθμίσεις. Με τη μεταρρυθμιστική αυτή πρόταση ο Popper κατ' ουσία απαντά στα Μαρξικά επιχειρήματα, εισάγοντας το τεχνοκρατικο-εκλογικευτικό πλαίσιο που δίδει προοπτική απάμβλυνσης της εκμεταλλευτικής σχέσης την οποία θεωρεί καθορίζουσα ο Marx. Ταυτόχρονα ο Popper προβάλλει το αίτημα να προχωρήσει η μεταρρύθμιση.

Στη διαφοροποίησή του ο Popper απέναντι στον άκρατο φιλελευθερισμό, που αναδύεται στις θεωρίες του 20ου αιώνα, στρέφεται προς τον θεσμισμό. Ο Popper επιχειρεί να συναρθρώσει το

στοιχείο των κοινωνικών σχέσεων με το θεσμικό στοιχείο, στην προοπτική διεύρυνσης της δημοκρατίας στους θεσμούς, για τη διαμόρφωση ενός καλύτερου τύπου κοινωνίας.

Ο φιλελευθερισμός κατά τον Popper μειώνει τις κοινωνικές παρεμβάσεις του κράτους και αυξάνει τις παρεμβάσεις του στους εξοπλισμούς, αφαιρώντας στοιχεία του κοινωνικού συμβολαίου. Ο θεσμός της αγοράς συγκροτεί πεδία ανταγωνισμού ελευθέρων ατόμων, μπορεί όμως να οδηγήσει και σε αναρχία και καταστροφές. Γι' αυτό και απαιτείται ο έλεγχος, μέσα από κανονιστικά πλαίσια, ισχυρίζεται ο Popper, αποδεχόμενος στοιχεία της παραδοσιακής θεωρίας.

Παρόμοιες, ακραίου τύπου, επιπτώσεις διακρίνει ο Popper στην Μαρξική κατασκευή. Ο Marx αποδεχόμενος το στοιχείο της αμέσου παρεμβάσεως, διαρρηγνύει το ρυθμιστικό πλαίσιο, οδηγώντας σε φαινόμενα διάλυσης, ανάλογα με τις επιπτώσεις της Χομπσιανής θεωρίας. Ο Popper αντίθετα προτείνει την αργή αλλαγή του θεσμικού πλαισίου, θεωρώντας ως δευτερεύουσες τις αντιθέσεις που διατρέχουν τις κοινωνικές σχέσεις.

Σημειώσεις

1. Σε μια κατατοπιστική παρουσίαση των συγχρόνων απόψεων γύρω από την αντιπαράθεση κράτους-αγοράς και τη μορφή των κρατικών παρεμβάσεων προβαίνει στην εισαγωγική του ανάλυση ο Η. Κατσούλης στο: Martin Janicke, *Η αποτυχία του Κράτους*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1992.

2. Για μια λεπτομερή παρουσίαση των απόψεων του αναλυτικού μαρξισμού βλέπε: Δ. Γράβαρης, «Το αίτημα της μικρο-θεμελίωσης των μακροκοινωνικών κατηγοριών στο θεωρητικό υπόδειγμα του αναλυτικού μαρξισμού», *Αξιολογικά*, εκδ. Έξαντας, τεύχος 2, Αθήνα, 1991.

3. Βλ. F.A. Hayek, «The Errors of Constuctivism», εις F.A. Hayek, *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, Routledge and Kegan Paul, London, 1985, σελ. 7 κ.ε.

4. Όπ. παρ., σελ. 7 κ.ε.

5. Όπ. παρ., σελ. 19. Για την τομή που επιχειρείται στο εσωτερικό του κλασσικού φιλελεύθερου επιχειρήματος από τους εκφραστές της νεοφιλελεύθερης σχολής, βασικός θεμελιωτής της οποίας υπήρξε ο Hayek βλ. Μαν. Αγγελίδη, «Το πρόβλημα των ιστορικο-θεωρητικών προϋποθέσεων του φιλελευθερισμού», *Αξιολογικά*, εκδ. Εξάντας, τεύχος 2, Αθήνα, 1991.

6. Βλ. F.A. Hayek, «Liberalism», στο F.A. Hayek, *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, Routledge and Kegan Paul, London, 1985, σελ. 139.

7. Βλ. F.A. Hayek (1943): «The Facts of the Social Sciences», στο Hayek (1949), σελ. 69.

8. Βλ. F.A. Hayek: *The Fatal Conseit*, Routledge, London, 1988, σελ. 16 κ.ε.

9. Όπ. παρ., σελ. 21-22.
10. Βλ. Π. Μαραβέλιας: «Η Νεοφιλελεύθερη θεμελίωση της Ηθικής. Ο Hayek ως κριτικός της κοινωνικής δικαιοσύνης», *Αξιολογικά*, εκδ. Έξαντας, τεύχος 3, Αθήνα, 1992.
11. Βλ. F.A. Hayek, «Law, Legislation and Liberty», τόμ. 2, *The Mirage of Social Justice*, Routledge and Kegan Paul, London, 1976, σελ. 78.
12. Είναι εμφανές ότι ο Hayek δεν αρνείται την ταύτιση των αρχών συγκρότησης και λειτουργίας της «μεγάλης κοινωνίας» με το υπάρχον καπιταλιστικό σύστημα. Η αντίληψη αυτή διαπνέει ιδιαίτερα το πρόσφατο έργο του F.A. Hayek, *The Fatal Consequence*, Routledge and Kegan Paul, London, 1988.
13. Βλ. F.A. Hayek, *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, Routledge and Kegan Paul, London, 1978, σελ. 185.
14. Μέσα από την αποδέσμευση των ατομικών ικανοτήτων από το πλέγμα των κοινωνικο-παραγωγικών συνθηκών και τη σύνδεσή τους με τη νατουραλιστική κοινωνική εξέλιξη ο Hayek μεταπίπτει σε πλαίσια κοινωνικού δαρβινισμού, τον οποίο μεθοδολογικά έχει απορρίψει: βλ. F.A. Hayek, *The Constitution of Liberty*, Routledge and Kegan Paul, London, 1960, σελ. 87 κ.ε. όπου ο Hayek διατυπώνει τη μεθοδολογικού χαρακτήρα ρήση του ότι «η πρόταση πως όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ίσοι είναι μη αληθής».
15. Ο πλήρης αποκλεισμός ηθικών κανονιστικών πλαισίων από την κοινωνική ζωή αποτελεί μια σαφή διαφοροποίηση του Hayek από την Καντιανή προσταγή. Ο Hayek επεδίωξε να χρησιμοποιήσει φορμαλιστικά το Καντιανό δέον προκειμένου να αποσυγκροτήσει και να εκθεμελιώσει μεθοδολογικά και ηθικά τους θεσμούς και μηχανισμούς της κοινωνικής δικαιοσύνης. Όταν όμως το Καντιανό δέον διεισδύει στο πεδίο των κοινωνικο-ηθικών σχέσεων τότε εξοβελίζεται από τον Hayek ως κίνδυνος διατάραξης της συνοχής της «αυθόρμητης τάξης».
- Στο σημείο αυτό βλ. V. Quiniou, «Hayek, les limites du' un defi», *Actuel Marx*, τόμ. 5, 1986, σελ. 76 κ.ε.
16. Βλ. F.A. Hayek, *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, Routledge and Kegan Paul, London, 1978, σελ. 184.
17. Βλ. F.A. Hayek, *Individualism and Economic Order*, Routledge and Kegan Paul, London, 1949, σελ. 116.
18. Ο Popper χρησιμοποιώντας το ίδιο επιχείρημα παραθέτει εμφαντικά τη διατύπωση του Hayek —από το βιβλίο του: *Freedom and the Economic System*, Chicago, 1939— ότι «μία συγκεντρωτικά σχεδιασμένη οικονομία θα πρέπει να συνεπάγεται βαρύτατους κινδύνους για την ατομική ελευθερία». Βλ. K. Popper, *The open Society and its Enemies*, Routledge and Kegan Paul, London, 1945 (12/1977), ελληνική έκδοση, *Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της*, μεταφρ. Ε. Παπαδάκη, Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννενα 1982, σελ. 513, παρ. 15.
19. Βλ. F.A. Hayek, *Notes on the Evolution of Systems of Rules of Conduct*, 1967, σελ. 66 κ.ε.
20. Βλ. K. Popper, *The Open Society and its Enemies*, Routledge and Kegan Paul, London, 1945 (12/1977), ελληνική έκδοση: *Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της*, μεταφρ. Ε. Παπαδάκη, Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννενα, 1982, κεφ. 25: «έχει η ιστορία κάποια νόημα», σελ. 383 κ.ε.

21. Όπ. παρ., σελ. 384, και εκτενέστερη ανάπτυξη της βασικής αυτής μεθοδολογικής αρχής του Popper στο: *The Logic of Scientific Discovery*, London, 1959.

22. Όπ. παρ., σελ. 393.

23. Όπ. παρ., σελ. 396.

24. Όπ. παρ., σελ. 238-240.

25. Την προσπάθεια, τόσο του άκρατου φιλελευθερισμού, όσο και της «φασιστικής δεξιάς» να εμφανίσουν τον Hegel ως ιδεολογικό «πρόγονο» του ολοκληρωτισμού επισημαίνει ο Πανταζής Τερλεξής, παραθέτοντας την αντίληψη του K. Popper ότι η Χεγκελιανή φιλοσοφία συνιστά τη μήτρα του φασιστικού «παρασκευάσματος». Βλ. Π. Τερλεξής, «Το Εγελιανό Κράτος και η σύγχρονη κοινωνική θεωρία», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, εκδ. Παπαζήσης, τεύχος 7, Αθήνα, 1992, σελ. 87 κ.ε.

26. Όπ. παρ., σελ. 336, όπου ο ίδιος ο Popper παραδέχεται: «Η ανάλυση της ορθολογιστικής στάσης που επιχειρώ είναι αναμφισβήτητα πολύ ατελής και –το παραδέχομαι ανεπιφύλακτα– κάπως γενικόλογη, αλλά θα πρέπει να αρκέσει για τους εδώ σκοπούς μας».

27. Βλ. O'Hear, K. *Popper*, Routledge and Kegan Paul, London, 1980, σελ. 166.

28. Όπ. παρ., σελ. 162.

29. Βλ. Α. Μεταξόπουλου, *Σύμβαση και Αλήθεια*, Παπαζήση, Αθήνα, 1988, σελ. 123.

30. Βλ. F.A. Hayek, *The Counter – Revolution of Science*, The Free Press, New York, 1955, σελ. 33-34.

31. Udehn L, «Methodological Individualism. A Critical appraisal», *Sociologiska Institutionen*, Univ. of Uppsala, 1987.

32. Latsis S., *The Role and Status of the Rationality Principle in the Social Sciences*, Cohen-Wartofsky (eds), 1983, και Lawson T., «Realism and Hayek: A Case of Continuous Transformation» (paper 1992).

33. K. Popper, *The Poverty of Historicism*, London, 1959, σελ. 158.

34. K. Popper, *The Open Society and its Enemies*, Routledge and Kegan Paul, London, 1945 (12/1977), ελληνική έκδοση: *Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της*, μετφρ. Ε. Παπαδάκη, Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννενα, 1982, σελ. 138.

35. Όπ. παρ., σελ. 186, όπου ο Popper διατυπώνει την πράγματι αξιοσημείωτη γνώμη ότι: «αν θέλουμε να διασφαλισθεί η ελευθερία, τότε πρέπει να απαιτήσουμε η πολιτική της απεριόριστης οικονομικής ελευθερίας να αντικατασταθεί από τη σχεδιασμένη οικονομική παρέμβαση του κράτους. Πρέπει να απαιτήσουμε ο αχαλίνωτος καπιταλισμός να παραχωρήσει τη θέση του σε έναν οικονομικό παρεμβατισμό».

36. Όπ. παρ., σελ. 197.

